

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ARKIV

Harald Ilsø: »Tyge Vincentsens sende- breve«	1
Knud L. Jarnhus: Dansk-norske prisesager i Public Record Office	20
Niels Petersen: Hof- og Statskalenderen	39
Orientering	62

»Tyge Vincentsens sendebreve«

Nogle tabte aktstykker fra kong Hans' og Christian II's kancelli

AF HARALD ILSØE

Det er først fra et stykke ind i det 16. århundrede, at centraladministrationens løbende rækker af bind, kopibøger eller registre over ekspederede breve, er bevaret i nogenlunde ubrudt skikkelse. Registre over åbne breve haves fra Christian II's tid, tegnelser med misiver og åbne breve fra 1535, Ausländisch Registrant begynder 1540, Inländisch Registratur 1541, Tyske kancelli udenlandsk afdeling, Latina først 1563. Enkelte brevbøger kendes vel allerede fra Christian I's og kong Hans' kancelli, men flere er gået tabt, således i det mindste én brevbog eller dele af en fra Christian I's tid og muligvis en fra kong Hans' tid, begge omfattende breve til udenlandske magter.¹ Hvor meget der overhovedet er forsvundet gennem tab af brevbøger eller enkelte akter — aktkopier, koncepter eller indkomne breve — er der selvfølgelig kun begrænsede muligheder for at gøre op, men på visse punkter kan der øves kontrol. Det gælder navnlig for udenrigskorrespondancens vedkommende, hvor man foruden overleveringen gennem arkivfortegnelser og ældre tiders historikere har de udenlandske arkivfonds at gå til. Generelt må vist siges, at ingen af de to hovedmuligheder er udtømt for det tidsrum, der i det følgende skal behandles, de første tiår af det 16. århundrede. William Christensens brevfortegnelse, Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, er ganske vist ført frem til 1513, men den valgte begrænsning udelukker som bekendt at f.eks. breve, der nu kun er bevarede eller har sat sig spor i udenlandske arkiver, er taget med. Og som det vil fremgå, er det stadig muligt i dansk overlevering at finde oplysninger om tabte breve både fra årene før og efter 1513.²

1. William Christensen, Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede, 1903, s. 123 ff; samme: Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, 2. rk. VIII, 1936, s. 3—5, 556 f.
2. Følgende forkortelser forekommer: APD = Acta Pontificum Danica, V—VII, 1913—43; H VI = Arild Huitfeldt, Kong Hansis krønike, 1599; H VII = samme, Historiske beskrivelse om . . . Christiørn den Anden, 1596; Missiver = Missiver fra kongerne Christiørn I.s og Hans's tid, udg. ved William Christensen, I—II, 1912—14; Reg. = Regesta = Regesta diplomatica historiæ Danicæ, 1. rk. I, 1843—47, og 2. rk. I, 1880—89; Rep. = Repertoriø = Repertorium . . . (se note 1), 2. rk. V—IX, 1933—39. I øvrigt bemærkes, at brevcitater naturligvis er hentet fra brevdugaverne, ikke fra Reg. m.v., selv om der af praktiske grunde evt. kun henvises hertil.

En gennemgang af udenlandske arkivfonds' indhold af danica falder uden for rammerne af nærværende lille undersøgelse, men en stikprøve illustrerer dog udmærket, hvad de kan fortælle om lakunerne i de danske arkiver. I begyndelsen af det 16. århundrede bestod der en livlig, til dels gennem fyrsteslægtskab begrundet forbindelse mellem Skotland og Danmark, hvilken findes fortrinligt belyst i *The letters of James the Fourth 1505—1513, calendared by Robert Kerr Hannay, ed. by R. L. Mackie assisted by Anne Spilman, Edinburgh 1953.*³ Gennemgår man denne omhyggelige og så vidt mulig fuldstændige regestudgave af den skotske regerings korrespondance m.v. marts 1505—sept. 1513, kan brevvekslingen med den danske regering i disse otte og et halvt år gøres op til at omfatte ca. 85 breve, hvoraf 52 er sendt fra Skotland til Danmark, 33 den anden vej.⁴ Af disse er de 40 kendt fra kilder i Danmark, heraf nogle tillige fra skotske kilder, mens de resterende 45 kun kendes fra skotske brev-bøger. Dertil kommer desuden breve, hvortil der henvises i korrespondancen, men som ikke er bevaret nogetsteds — med sikkerhed opgjort til mindst 4 breve.⁵ Altså henved 49 stykker, fordelt på 39 indkomne og 10 udgåede breve, (originaler og koncepter) må fra dette tidsrum være forsvundet fra de danske arkiver alene for den skotske korrespondances vedkommende. At tallet ikke er større, skyldes at den bevarede såkaldte Kong Hans' brev bog (omfattende kopier af udgåede breve) falder inden for samme åremål.

Anden kontrol opnås som nævnt ved at gå til den indirekte overlevering. Det fremgår allerede tydeligt af Repertoriet, at såvel Svaning som Huitfeldt har bevaret et ikke ringe antal aktstykker for eftertiden vedrørende udenrigspolitikken under kong Hans, ja så mange at det efter William Christensens mening »ligger nærmere at tænke sig dem indførte i en kopibog end at de skulle have foreligget i løse koncepter.«⁶ Hvorfor tilstedeværelsen af en oprindelig kopibog ud fra nævnte argument egentlig skulle være mere sandsynlig end koncepter, forekommer ikke helt klart, men spørgsmålet fortjener utvivlsomt engang at blive taget op til en mere indgående drøf-

3. Publications of the Scottish History Society, Third series vol. 45.

4. Medregnet er brevveksling med dronningerne, Christian (II) og kanslerne samt to, ikke i udgaven optagne breve kendt gennem Huitfeldt (H VI s. 292 = Rep. 12350 og H VII s. 17), men ikke nr. 7 noten, 123, 141, 231, 243, 276, 293, 310, 324, 469, 491.

5. Næmlig fra kong Hans dat. Kbhvn 5.3., 4.5. og Nyborg 17.12. 1506 samt fra den danske kansler 5.3. 1506, se nr. 36, 39 og 86.

6. Rep. VIII s. 557.

telse. Det vil da sikkert være lønnende at inddrage materiale fra Christian II's kancelli, ikke blot fordi Huitfeldt også i sin Christian II's historie har overleveret så mange andetstedsfra ukendte aktstykker, at en nærmere bestemmelse af deres proveniens og eventuelle indbyrdes forbindelse må anses for påkrævet, men også fordi Ove Billes varetagelse af stillingen som kansler under begge konger i tiden 1507—20 turde gøre dette tidsrum under ét særdeles velegnet til en undersøgelse af kancelliets brevbehandling og den overlevering, der knytter sig hertil.

Det er her alene hensigten at fæstne opmærksomheden ved overleveringen, der går gennem Arild Huitfeldt og Anders Sørensen Vedel, og at børe lidt i den med disse to store historiske samlere forbundne overleveringsproblematik. I delvis fortsættelse af William Christensens oversigt over brevstoffet hos Huitfeldt indtil 1513 meddeles først en fortegnelse over, hvad Huitfeldt gengiver eller omtaler af nu tabte aktstykker henhørende til udenrigskorrespondancen, herunder forbindelsen med pavestolen, i Christian II's historie. Nemlig:

S. 17	Christian II til James IV. 1513.	Regesta ÷
22—23	Christian II til Louis XII. 1514	» *9964
22—23	Christian II til Skotland. 1514	» *9963
23	Christian II til hertugen af Albany. 1514	» *9965
25	Christian II til Skotland. 1514, 4. aug., Oslo	» ÷
25—26	Christian II til Louis XII. 1514, u. d., Kbhvn.	» 5835
34—38	Christian II's instruks for en gesandt til England. 1515.	» *10019
38	Henry VIII's svar. 1515	» ÷
38—39	Christian II's stadfæstelse af den dansk-engelske traktat 1490. 1515, u. d., Kbhvn.	» *10103
43—44	Christian II til paven. 1515	» ÷; APD ÷
62—63	Christian II til paven. 1517, 16. dec.	» *10245; APD 4644
63	Christian II til kardinal Pucci. 1517	» ÷; APD 4644
73—74	Christian II til paven. 1517 [∴: 1518/19]	» *10324; APD 4675

79–81	Christian II's åbne brev til Sveriges indbyggere. 1517, 2. juli, Kbhvn.	Regesta 6225
88	Christian II til paven. 1517.	» ÷; APD ÷
88–89	Christian II til storfyrsten af Moskva. 1518, 12. jan.	» *10251
92	Paven til Christian II. 1518	» *10276; APD 4657
94–103	Archiboldus til Christian II. 1519, 8. apr., Lund	» 6521
103	Archiboldus til dronningen. 1519	» ÷
161–62	Christian II til besætningen på Tavastehus. 1520, 11. nov., Sthlm.	» 6760
199–200	Karl V til Christian II. 1521, u.d., Bryssel	» 6936
266	Dronning Elisabeth til Margareta, regentinde i Nederlandene. 1523	» 7173

Der er muligvis flere, men da Huitfeldt ikke viger tilbage for at konstruere aktreferater ved slutning ud fra andre kilder, er der kun medtaget sådanne aktreferater, som med nogenlunde sikkerhed kan antages at bero på kendskab til akterne selv i en eller anden form. Som det ses går antallet af udenrigspolitiske aktstykker, der endnu har været kendt af Huitfeldt, op over snesen. Af de anførte breve er sytten udgåede (heraf s. 17 en genganger fra den skotske korrespondance 1505–13), mens fem er indkomne. Det er måske også værd at notere, at to ikke synes optaget i *Acta Pontificum Danica*, syv ikke i *Regesta*.⁷

Hans Svaning har som Huitfeldt skrevet en Christian II's historie (tr. 1658), men er her i sammenligning med Huitfeldt og hvad han i øvrigt selv meddeler i andre arbejder mærkelig fattig på breve. Derimod kendes fra samme periode en del breve overleveret udelukkende gennem udtog og afskrifter eller kopier af afskrifter i Anders Sørensen Vedels besiddelse. Tilfældigt valgte eksempler er: Laurits Wermands brev om belejringen af Stockholm 1518 (*Regesta* *10319),⁸ Christian II's brev til paven om Ove Billes og Anders Globbs bytte af gejstlige embeder (*Regesta* 6779; *Acta Pontificum Danica* 4576), samme konges brev til franciskanerordenens generalminister o. 1522 (Re-

7. Andre udeladelser i Reg. se note 8 og 15.

8. Foruden det i Reg. anførte sted er brevet — efter Vedels afskrift — trykt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* XXXII, 1851, s. 57–64.

pertoriet 2. rk. VII s. 300 f),⁹ kongens henvendelse til paven vedrørende Antonius Fürstenberg 1522 (*Acta Pontificum Danica* 4906), muligvis også et brev fra kardinal Marcus Vigerius, biskop i Senigallia og Præneste, til Christian II 1514 (*Regesta* *9982; *Acta Pontificum Danica* 4457) og Leo X's brev til Christian II om at være Johannes Heitmers behjælpelig med at finde gamle manuskripter i Danmark 1517 (*Regesta* 6268; *Acta Pontificum Danica* 4640).¹⁰ Desuden kan tabte aktstykker fra Christian II's tid spores i de kildefortegnelser, Vedel lejlighedsvis affattede for at kunne orientere sig i sine samlinger, navnlig hans såkaldte Promocondus, der foreligger i to redaktioner, en utrykt i Gl. kgl. saml. 2438 4° og en — senere — trykt i E. J. de Westphalen, *Monumenta inedita rerum Germanicarum* IV Lipsiæ 1745, sp. 1585—96.¹¹ Interesse har dog først og fremmest en så vidt vides ikke tidligere observeret samling regester af akter skrevet på en seddel i de Vedelske papirer. Om disse regester handler det følgende.

Sedlen findes i *Additamenta* 120 4° i Det kgl. Bibliotek og er skrevet med Vedels karakteristiske, noget utydelige og gnidrede hånd. Der er ingen overskrift, som kan oplyse om proveniens og indhold, men ni af aktstykkerne genfindes i designationen over de håndskrifter, Vedel 1595 måtte aflevere til historiografen Niels Krag. De anføres dér med sluttilføjelsen »etc.«, hvilket tyder på, at der har været afleveret yderligere nogle stykker, måske i alt 15 svarende til antallet forekommende på sedlen i *Add.* 120 4°. I 1595-designationen kaldes de »Nogle smucke sendebreffue som M. Tyge Vincentz Lunge haffuer vdscreffuen til atskellige landskab«,¹² en betegnelse som i varierende former går igen forskellige steder i Vedels papirer. I Promocondus, 1. redaktion, benævnes akterne »Epistolæ et orationes quædam selectæ M. Thyconis Vincentij«, men specificeres ikke. I nogle notater i et tredje Vedelhåndskrift, Ny kgl. Samling 2155 b, 4° omtales Tyge Vincentsen som »secretarius regis Daniæ« og over-

9. Disse to kendes begge gennem Bartholins afskrift i Don. var. 1 fra et håndskrift i det gamle universitetsbibliotek betitlet »Adskillige gamle latinske missiver«. Håndskriftet stammede fra Vedel, se S. Birket Smith, *Om Københavns universitetsbibliothek før 1728, især dets håndskriftsamlinger*, 1882, s. 123 nr. 4 og s. 155 nr. 81.

10. Disse to kendes kun i sene afskrifter, men fandtes i Vedels samling, se E. J. de Westphalen, *Monumenta inedita rerum Germanicarum* IV, Lipsiæ 1745, sp. 1588 nr. XVIII: 11 (»promissoriæ« er fejllæsning for »prænestini«) og sp. 1593 nr. XXIII: 3.

11. Således andre aktstykker i de anførte (tabte) håndskrifter nr. XVIII og XXIII.

12. Birket Smith, a.a. s. 108.

skriften lyder her »Epistolæ quædam M. Thyconis Vincentij ad Scotos etc. vt in schedula apparet«. Med de sidste ord henviser Vedel til sedlen i Add. 120 4°, givetvis fordi dennes indholdsangivelser i de fleste tilfælde er fyldigere end dem der følger i Ny kgl. Saml. 2155 b 4°. Det er i øvrigt ganske klart, at hele håndskriftet Add. 120 4° er identisk med (eller evt. en afskrift af) væsentlige dele af det håndskrift som ifølge Promocondus indeholdt Tyge Vincentsens breve. Når sedlen da findes her i Add. 120 4° i stedet for selve aktkopierne, er det et yderligere — og meget stærkt — indicium for at disse alle blev afleveret til Niels Krag. Det er åbenbart talt om henholdsvis en huskeseddel med nogle nødtørftige oplysninger om det afleverede (Add. 120 4°) og mere kortfattet variant heraf affattet i registreringsøjemed (Ny kgl. Saml. 2155 b 4°), tilsammen bedrøvelige notater om en gruppe kilder som engang har været i Vedels besiddelse. Fra Niels Krag kom den gennem Jon Jakobsen Venusin til universitetsbiblioteket og brændte formodentlig med dette 1728.¹³

I aftrykket efter Add. 120 4° er meddelt afvigende læsemåder fra Ny kgl. Saml. 2155 b 4° og afleveringsdesignationen fra 1595, når de sagligt supplerer sedlens opgivelser. Den ikke ganske lette transkribering kan kontrolleres ved sammenligning med gengivelsen af originaloptegnelsen s. 7—8. Gengivelsen er lidt formindsket, sedlen måler ca. 21,2×7,5 cm.

Seddel i Add. 120 4°

- 1 Ad Regem Scotiæ Jacob. 4^a oratio M. Thyconis^b gratulatoria pro nato filiolo
- 2 Rex scotorum ad Regem Daniæ, cui conqueritur Anglorum perfidium, qui treugarum tempore scotis bona mari abstulerunt
- 3 ludouicus Rex Galliæ R. Daniæ Iohanni de Lubecensibus qui minatur, quod Suecos præferrent in rebellione etc.
- 4 R. Daniæ ad R. franciæ vt Ducem Albanæ remittat in Scotiam pro sedandis turbis ob secundas nuptias Reginæ ab obitu^c Jacobi 4
- 5 R. Angliæ ad R. Daniæ dat indutias Scotis propter Regis intercessionem. Ducem Albanæ Regno excedere cupit, promittit auxilium contra^c Rebelles suecos^d, et de turcæ successibus quædam addit

13. Jfr. Birket Smith a.a. s. 118 og 150 nr. 32.

- 1 Ad Regem Sueti Oro M. Thyr
comis gratulaturia pro suo
filio.
- 2 Rex Suetorum ad Regem
Dania, in copulatum
Inglois perfidum, in
triginta tempore, postis
bona man absterent.
- 3 Indominis Rex Gallie. R.
Dania Hammis, et barbaris
q manam q duros exponere
in rebellion C
- 4 R. Dania ad R. fannia in
Dinam Albania comitat in
Suetam, pro sedentis tribis
abferentes miseris Regim
ab Sueti Jacobi 4.
- 5 R. Anglie ad R. Dania
deu indiantis Suetis pp Reg
inestensionem. Dorem q
banis Regis dextere cupit
promissis, undalium q Re
belle Suetis. or d. turis
promissis qtan abba
- 6 Oro Lagomis Vime ad V. q
bellam Regnam inguitor
tan Daniam
- 7 Regis etia ad eandem
nomina eor q eam dext
perime
- 8 Reg Dania ad pont. Ro
manum in fannia denui
dianonib anti fannib. re
bellibis.

9 Summa veteris pro anno
suo regni indigenis.

10 Confirmatio federum
cum Hungaris federum
Christiano II.

11 Carolus Hungarorum rex ad R.
Dantam Episcopum in vestem
in Confessione Reginae
Sorey, qui ab ea p[er]p[et]uam
Dumay erat in ip[s]o
vi in femore

12 R. Gronia ad R. Dantam
ad primum captas in patria
vel in via cum captando
B. I. I. cum filium habeat

13 R. Dantam ad R. Gallias
quela p[er]p[et]uam Gallias
q[ue] antequam p[er]p[et]uam r[eg]na
fuerunt in Gallias, p[er]p[et]uam
fuerunt Regi Dantam

14 R. Dantam committat
p[er]p[et]uam Romane D.
Antonem Bilte; p[er]p[et]uam
rom Nicolaj clausura
in ep[iscop]o p[er]p[et]uam

15 Copie aff[ect]u p[er]p[et]uam
p[er]p[et]uam fuit p[er]p[et]uam
Dumay, at bene fuit
aff[ect]u p[er]p[et]uam

- 6 Oratio Lagonis Vrne ad Isabellam Reginam ingredientem Daniam
- 7 Regis complimenta ad eandem nomine eorum que eam exstjterunt
Rex Daniæ ad Isabellam sponsam [Ny kgl. Saml. 2155 b 4°]
- 8 Rex Daniæ ad pont. Romanum ne faueat Stenonj Suantonis aut suecis rebellibus
- 9 forma viatici pro minoris ægypti indegenis
- 10 Confirmatio foederum cum Anglis facta Christiano II
Confirmat Christianus Rex foedus pactum a patre cum Anglis [Ny kgl. Saml. 2155 b 4° og 1595-designationen]
- 11 Carolus Hisp. Rex ad R. Daniæ Christ. II vt restituat confessorum Reginæ sororj, qui ab ea pulsus et remotus erat, ne ipse sororj inseruiret
- 12 R. Scotiæ ad R. Daniæ ad quem copias auxiliares mittit cum capitaneo, cui fidem habeat
- 13 R. Daniæ ad R. Galliæ querela super profugos gallos qui acceptis stipendiis recesserunt in gallias contra datam fidem Regi Daniæ
- 14 R. Daniæ commendat pontifici Romano Dn.^e Auonem Bilde successorem Nicolaj claussøns in Episcopatu Aarhusiensi
- 15 Copie aff kong christierns breff^f som hand screff for sin dro-ning at bede hielp aff hendes venner
En copie aff det breff som Dronning Elizabeth screff effter kongens vdkast til sin broder oc kongen aff Franckrige etc. [Ny kgl. Saml. 2155 b 4°]

a: Jacob. 4 er tilføjet b: der står Thycomis c: læsningen af ordet er usikker d: suecos er skrevet hen over et udstreget Scotos e: Ny kgl. Saml. 2155 b 4° har M i stedet for Dn. f: breff er oversprunget, men suppleret efter Ny kgl. Saml. 2155 b 4°.

Det forekommer umiddelbart at være en vigtig samling aktstykker. De hører øjensynlig hjemme i kong Hans' og Christian II's tid, men Vedel er temmelig karrig med detaljerne. Dateringer mangler, og det fremgår ikke altid entydigt, hvem der er afsender eller hvem modtager. En nærmere bestemmelse af akterne skal derfor forsøges.

Nr. 1, Tyge Vincentsens lykønskningstale, kan med sikkerhed henføres til aug.-sept. 1507. Af breve fra 20. juli d.å. fremgår, at mester Tyge da blev sendt til Skotland for at gratulere James IV med fødslen af en søn; og to måneder senere, 18. sept., takker kong

James for, at den danske orator således »publico cetu . . . filii nostri nataliciis gratulabatur« (Regesta *9242—43, *9287; Missiver II nr. 184; Repertoriet 10866; Letters of James IV nr. 120—21, 135). Lyskander synes at have kendt talen, som han i sit forfatterleksikon kalder en »oratio splendida et elegans«,¹⁴ men den er ikke bevaret.

Nr. 2, den skotske konges klage over englændernes fredsbrud, er vanskeligere at placere. Der var fred mellem Skotland og England fra 1502 og indtil 1512, da englænderne i forbindelse med krigen med Frankrig opbragte nogle skotske skibe. Muligvis er brevet identisk med et bevaret brev af 7. august sidstnævnte år, hvori James IV underretter kong Hans herom (Letters of James IV nr. 473), men virkelige holdepunkter mangler, da karakteristiske ord som »perfidium« og »treuga« ikke forekommer heri. Hvis nr. 2 ikke er lig med brevet af 7. august 1512 (kun kendt gennem skotske afskrifter), er det tabt. Nr. 2 er ikke fortegnet i Repertoriet.

Nr. 3, Louis XII's brev til kong Hans om lübeckernes favorisering af svenskerne, lader sig næppe heller sikkert bestemme. Utvivlsomt hører det hjemme et sted mellem ca. 1502 og 1512, sandsynligst dog i 1508, hvor Louis XII formanede såvel hamburgerne som lübeckerne til ikke at støtte svenskerne. Brevet til Hamburg dat. 1. juni er bevaret (Missiver II nr. 196; Repertoriet 11031), brevet til lübeckerne tabt, men kong Hans omtaler i et brev 28. juli 1508, at han har fået det tilstillet fra Louis XII (Regesta *9367; Letters of James IV nr. 185; jfr. Missiver II s. 240). Nærværende brev kan da være Louis XII's følgeskrivelse til kong Hans herom fra ca. 1. juni 1508. En moderne udgave af Louis XII's korrespondance findes ikke;¹⁵ efter hvad der foreligger er brevet tabt. Det er ikke fortegnet i Repertoriet.

Nr. 4, den danske konges brev til den franske konge vedrørende hertugen af Albany's tilbagevenden til Skotland fra Frankrig, omhandler et problem, som blev aktuelt efter James IV's død 9. sept. 1513. Albany vendte tilbage til Skotland maj 1515, så brevet må placeres inden da. Hermed passer, at Huitfeldt under 1514 i dansk

14. H. F. Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders levned samt hans bog om danske skribenter, 1868, s. 308.

15. Det kan i denne forbindelse nævnes, at der i Theodore Godefroy, Histoire de Lovys XII, Paris 1615, [I] s. 237—40 findes et fuldstændigt aftryk af et brev fra kong Hans til Louis XII 20. juli 1507, ikke fortegnet i Reg. *9240, og i samme værk, udgaven Paris 1622, s. 303—15, et aftryk af traktaten med Frankrig 14. okt. 1499 med tilhørende brevveksling, ikke fortegnet i Reg. 5169, *8563,*8602 og *8663—*8665.

oversættelse gengiver et brev fra Christian II til Louis XII, hvor overensstemmende med Vedels indholdsangivelse såvel de indre uroligheder efter dronningens andet ægteskab som ønsket om Albany's tilbagevenden nævnes (H VII s. 25–26, jfr. s. 23; Regesta 5835). Da dronning Margarets andet ægteskab blev indgået i aug. 1514, må brevet altså stamme fra slutningen af dette år; det kendes nu kun gennem Vedel og Huitfeldt.

Nr. 5, den engelske konges brev til den danske om skotterne, Albany, svenskerne og tyrkerne, kan på grund af Vedels forholdsvist fyldige regest uden videre identificeres med Henry VIII's brev til Christian II 2. marts 1517 (Regesta *10200). Originalen befinder sig i Niedersächsisches Staatsarchiv, tidligere Landesarchiv zu Oldenburg.

Nr. 6, Lage Urnes latinske velkomsttale ved modtagelsen af dronning Elisabeth 1515, er kendt dels gennem afskrifter, dels i Huitfeldts oversættelse (H VII s. 30–35). Afskrifterne er fra det 18. århundrede og på en sådan i Rigsarkivet hviler teksten i *Scriptores rerum Danicarum VIII* s. 483–84). En samtidig nedskrift er ikke bevaret.

Nr. 7, Christian II's komplimenter ved samme lejlighed, synes ikke bevaret eller overhovedet omtalt andetsteds.

Nr. 8, Christian II's brev til paven angående Sten Sture og Sverige, er næppe identisk med nogen af de henvendelser, kongen foretog for at udvirke bandbrev mod Sten Sture, da Vedel vel i så fald mere præcist havde omtalt dette. Snarere skal det placeres som et led i de alm. bestræbelser man fra dansk side udfoldede 1515 og følgende år for at få paven til at tage parti mod Sten Sture. I *Acta Pontificum Danica* findes en sådan henvendelse ikke, men meget muligt er brevet det samme som det, Huitfeldt refererer under 1517. Ifølge Huitfeldt anmodede Christian II da om, at »ey heller vilde paffuelig hellighed samtycke herr Steen nogit kongelig naffn, huis hand der om bleff anlangit, imod huis ræt oc rættighed hand haffde til Suerig, som hand vitløfftig vdi samme skriffuelse deducerer« (H VII s. 88). Brevet er altså kendt enten gennem Huitfeldts referat eller tabt.

Nr. 9, en anbefaling for nogle rejsende fra Ægyptus minor (dvs. nogle sigøjnere), er af et så usædvanligt indhold, at det er nærliggende at sætte brevet i forbindelse med James IV's anbefalingskrivelse til kong Hans for Anthonius Gaguinus »ex parua Egipto comes et cetera comitatus eius«, 3. juli 1505 (Regesta *9050; Missiver II nr. 166; Repertoriets 10411; Letters of James IV nr. 15). Den opbe-

vares i Rigsarkivet. Det kan dog naturligvis ikke udelukkes, at der er tale om en nu ukendt videre anbefalingssskrivelse fra kong Hans eller et brev udstedt i anden forbindelse.¹⁶

Nr. 10, Christian II's bekræftelse (ratifikation) af den dansk-engelske traktat 20. jan. 1490, kendes i Huitfeldts oversættelse (H VII s. 38—39; Regesta *10103). Huitfeldt meddeler dateringen »Aff vort slaat Kiøbenhaffn 1515«, men med tvivlsom ret, da der kan gives gode argumenter for at bekræftelsen hører hjemme i 1518, men i øvrigt aldrig har fået gyldighed. Aktstykket fra 1515 kendes kun gennem Huitfeldt; dets sandsynlige forlæg i sidste instans, Christian II's bekræftelse af traktaten dateret 4. marts 1518, opbevares i Rigsarkivets pergamentsamling.

Nr. 11, Karl (V)'s brev til Christian II vedrørende dronning Elisabeths skriftefader, gengives i oversættelse af Huitfeldt med dateringen »Aff Bryssel aar 1521« (H VII s. 199—200; Regesta 6936). Det kendes vistnok ikke andetstedsfra end her hos Vedel og Huitfeldt.

Nr. 12, et brev fra den skotske til den danske konge om oversendelsen af en kaptajn med hjælpetropper, har i Vedels regest ligefrem verbaloverensstemmelse med skrivelsen af 27. maj 1519, hvorved James V sender lejetropper m.v. til Danmark under ledelse af James Stewart, »capitaneus noster cum auxiliariis peditum copiis, cui nostro nomine vestra sublimitas fidem habeat« (Regesta *10375; Letters of James V, Edinburgh 1954, s. 70). Brevet kendes ellers kun fra skotsk kilde.

Nr. 13, den danske konges klage til den franske over de franske lejetroppers desertereren, sigter utvivlsomt til mytteriet inde for Gaston de Brezé's korps nov. 1519. I et andet brev om denne affære, de Brezé's erklæring 23. november 1519 (Regesta *10416), forekommer ordet »recesserunt« i samme betydning. Christian II's brev til François I kan følgelig henføres til ca. nov. 1519 (jfr. Regesta *10414). Det synes ikke bevaret.

Nr. 14, Christian II's anbefaling til paven af Ove Bille som Niels Clausens efterfølger til bispestolen i Aarhus, er ikke optaget i Acta Pontificum Danica, men kendes i Huitfeldts referat (H VII s. 43—44). Huitfeldt placerer det under år 1515 uden at nævne dag og sted; det er sikkert senere, men må i hvert fald være skrevet før 8. aug. 1520, da Leo X's godkendelse forelå (Acta Pontificum Danica 4783). Alene Vedel og Huitfeldt synes at bevidne dets eksistens.

16. F. eks. om den flok sigøjnere, der færdedes i hertug Frederiks lande 1511, Rep. 12039.

Nr. 15, Christian II's udkast for dronning Elisabeth til et brev om hjælp, gengives på dansk af Huitfeldt under 1523, men uden oplysning om dato og sted (H VII s. 266 Regesta 7173). Afvigende fra Vedel betegner Huitfeldt det som en »Copie hun skulde tilscriffue hendes fader syster fru Margrete vdi Næderlandene oc andre hendis foruante«. Udkastet kendes kun i Huitfeldts gengivelse.

Akterne i Vedels fortegnelse stammer således fra ca. 1505—23, heraf fire sandsynligvis fra kong Hans' tid (1—3, 9), resten fra Christian II's. Tre af stykkerne kan betegnes som kancelliarbejder (officielle lejlighedstaler), fem er indkomne breve, seks er udgåede (heraf et en ikke ikrafttrådt traktatfornyelse), mens eet (9) ikke nærmere kan bestemmes (indgået eller udgået brev?).

Det er vanskeligt at finde en kronologisk eller indholdsmæssig sammenhæng, der motiverer dette dokumentudvalg. Dog angår de — med et vist forbehold for 6—7 — forholdet til udenlandske magter og kan alle antages at have haft kongens (og dronningens) arkiv som fælles hjemsted. Nr. 9 og 10 går muligvis tilbage til kendte forlæg i Rigsarkivet, men det er unægtelig påfaldende, at ikke et eneste af stykkerne *med sikkerhed* kan identificeres med originale eller samtidige tekster opbevaret dér — hverken i Tyske kancelli udenlandsk afdeling eller Münchenersamlingen. Nr. 5, 12 og evt. 2 kendes fra udenlandske arkivfunds, 5 i original i arkivet i Oldenburg, 12 og evt. 2 i skotske afskrifter. Et enkelt, 6, er bevaret både i afskrifter og i Huitfeldts oversættelse, mens det nærmere indhold af fire, måske fem eller seks, nemlig 4, 11, 14—15, evt. 8 og 10, alene er overleveret gennem Huitfeldt, alle uden angivelse af nøjagtig dato. Mindst fire, 1, 3, 7, 13, muligvis også 2 og 8, må anses for fuldstændig tabt.

Det har interesse at vide, hvordan akterne er kommet til Vedels henholdsvis Huitfeldts kundskab. Den eneste ledetråd er brugen af Tyge Vincentsens navn, og det fører desværre ikke langt.

Tyge Vincentsen Lunges fødselsår er ukendt.¹⁷ Han studerede fra 1494 ved forskellige universiteter og tog sluttelig magistergraden i Greifswald 1498. 1502 fik han kannikedømme og præbende i Lund og 26. nov. 1504 nævnes han som kong Hans' skriver dvs. kancellisekretær (Missiver I nr. 252). Han var 1505 medunderskriver af Kalmardommen og omtales samme år som dekan i København. 1507,

17. For det følgende se foruden de i teksten anførte kilder H. F. Rørdam, Kjøbenhavns kirker og klostere i middelalderen, 1859—63, s. 105 f, og Danmarks Adels Årbog 1891 s. 160; 1906 s. 490; 1915 s. 592.

20. juli, blev han som nævnt under identifikationen af nr. 1 sendt til Skotland, havde fuldført sit hverv i Edinburgh ca. 18. sept. og orienterede i et brev dateret London 11. okt. kong James om en audiens hos Henry VII og om rejsens planlagte fortsættelse til Frankrig (Regesta *9294; Letters of James IV nr. 141). H. F. Rørdam mener, at han atter var i Skotland 1508, hvad der beror på en tvivlsom fortolkning af Missiver II nr. 202 (= Letters of James IV nr. 182). Det sidste der med vished vides er, at kong Hans i et udat. brev fra 1508 anmoder Louis XII om at støtte hans studier ved universitetet i Paris (Regesta *9395). Huitfeldt omtaler denne anbefaling og tilføjer: »Han bleff en fornemme lært mand, oc om hans endeligt taler kong Christierns den Andens historj noget vjdere« (H VI s. 252 f). Her nævnes han imidlertid ikke, så Huitfeldt forveksler ham rigeligvis med broderen Iver Vincentsen, som under år 1519 berettes druknet ved St. Annæ bro i København (H VII s. 118 f). Der er ingen spor af Tyge Vincentsens eventuelle færden i Danmark efter 1508; 1510 fik en anden brev på dekanatet i København.

Noget brev yngre end ca. 1508—10 kan derfor ikke være udskrevet af Tyge Vincentsen, dvs. han kan højst sættes i forbindelse med nr. 1, 3 og 9. Forbindelsen er dog ikke særlig sandsynlig for de sidste to stykkers vedkommende, fordi forklaringen på Vedel's proveniensangivelse nu uden tvivl er den, at det er gået som ofte ellers i overleveringshistorien: at første stykke i en afskriftsamling giver navn til hele samlingen. Vedel eller affatteren af hans forlæg har næppe vidst meget om mester Tyges levnedsløb, men er ud fra en viden om hans forfatterskab til nr. 1 blevet forledt til at tillægge ham æren for hele samlingen. De varierende betegnelser anført s. 5—6 er så åbenlyst misvisende, at værdien af dette eneste vink om deres herkomst er lig nul.

Det er imidlertid vigtigt at fastholde, at Vedel har betragtet akterne som sammenhørende, altså hentet dem fra én og samme kilde, en aktsamling som efter hans mening har været »udskrevet« af en enkelt person. Det er overvejende sandsynligt, at denne samling ikke fandtes i arkiverne, da Vedel kopierede den.

Argumentationen for dette hviler på en bestemt opfattelse af karakteren af Vedels aflevering 1595.¹⁸ Den var som bekendt blevet

18. Analysen bygger på afleveringsdesignationen trykt i Birker Smith a.a. s. 106—11, samt Vedels samtidige brev, trykt i C. F. Wegener, Historiske efterretninger om Anders Sørensens Vedel, [2. udg. 1851], s. 201.

ham påtvunget, for at Niels Krag kunne have det størst mulige materiale til rådighed for arbejdet med sin Danmarkshistorie. Over de håndskrevne sager Vedel så sig nødsaget til at aflevere, deriblandt de her behandlede breve, udfærdigede han først en fortegnelse, som han sendte til København til orientering for Niels Krag. Siden afleverede han dem personligt til ham i Ribe sept. 1595. Vedel omtaler brevene i denne del af afleveringen som »breffue vdcopiet paa atskellige steder oc tider ligesom de ere kommen mig tilhende«, og siger senere, da han har måttet supplere det først afleverede med egne arbejder, at han nu har afleveret »de documenter, breffue oc handel som jeg her vdi riget haffuer i min tid kunde samlet oc opsøgt med hues som ieg oc selff screffuit haffuer«. Disse udtalelser begrundes samlingens forholdsvis tilfældige karakter og minder om, at han så vidt vides ikke personligt har haft adgang til centraladministrationens arkiver. Hans afskrifter kan vel nok i enkelte tilfælde hidrøre herfra, men er så gået igennem Huitfeldt eller Niels Kaas m.fl.; materialet er hovedsagelig kommet til ham ad privat vej. Udtrykkeligt anfører han i afleveringsdesignationen, at han har fået en stor tyk krønike (af Christiern Pedersen) fra Johan Friis og 1579 en skildring af den tyske ordens historie fra Poul Wernicke. Abbed Vilhelms breve »fick« han »i Kiøbenhaffn«, og en række udførligt opregnede breve ses at stamme fra den franske gesandts, hans gode ven Charles de Danzay's arkiv.¹⁹

Han er forståeligt nok ivrig for at begrænse afleveringens omfang. Om resultatet af indsamlingen fra de gamle kirke- og klosterinstitutioner hedder det i et samtidigt brev til Valdemar Parsberg, at han har intet synderligt bekommet, og hvad han i sin tid fik af Niels Kaas var mest hans gode råd og drabelige mening. Det som han ved tilgængeligt for Niels Krag i arkiverne eller i København unddrager han bevidst og i egen interesse afleveringen. En svensk krønike skrevet af Jørgen Gylte, noterer han, »findes i liberiet på Kiøbenhaffns slot« — og holdes åbenbart tilbage med denne motivering. Da han ved, at Hans Svaning havde måttet aflevere sine arbejder til regeringen, beholder han desuden hvad denne havde skrevet og henviser blot til at det er at finde »iblant M. Hansis documenter«. Endelig skubber han noget af byrden over på Huitfeldt ved at gå ud fra,

19. Nemlig fra Gl. kgl. Saml. 2576 4° eller dets forlæg; smlg. Birket Smith a.a. s. 109 (nederste halvdel af siden) med H. F. Rørdam, Historiske samlinger og studier III, 1898, s. 315—18.

at Huitfeldt vil meddele Niels Krag de dokumenter, han førhen har meddelt Vedel eller som Vedel gennem årene har meddelt ham.²⁰

Når Vedel 1595 giver »Tyge Vincentsens sendebreve« fra sig, kan der følgelig med stor sandsynlighed siges to ting herom. De er ikke erhvervede fra Huitfeldt. Og de er ikke afskrevet umiddelbart fra et forlæg i arkiverne, hvortil Vedel vidste Niels Krag havde adgang.

Det sidste punkt støttes af en anden omstændighed. Vi kender gennem Stephanius' optegnelser indholdet af en stor del af de afskrifter, Niels Krag lod tage fra rigets arkiver; men i disse meget fyldige bind med afskrifter af Hispanica, Anglica, Scotica etc. forekommer sendebrevene ikke.²¹ De synes heller ikke at have sat sig spor i nogen arkivregistratur, da William Christensen i så fald formentlig havde anført de relevante stykker, nr. 2 og 3, i Repertoriet. Derved bekræftes e silentio hvad der ovenfor har kunnet sluttes ud fra afleveringsanalysen. Vedels hjemmelsmand må søges i den private sektor.

Hvis det accepteres, at akterne i de sidste tiår af det 16. århundrede helt eller delvis har været forsvundet fra arkiverne, melder spørgsmålet sig, hvornår de kan være kommet derfra. Det kan tidligst være sket i 1523, hvorfra nr. 15 daterer sig — og måske er 1523 netop året. Som nævnt s. 13 er det eneste stykke i samlingen der med sikkerhed er bevaret i original, nr. 5: Henry VIII's brev til Christian II 1517, nu at finde i Niedersächsisches Staatsarchiv, Oldenburg. Hvordan er det havnet dér? På forespørgsel svarer arkivet ved dr. Crusius, at der ikke foreligger oplysninger herom, men at brevet opbevares sammen med andre originale breve til Christian II i samlingen Grafschaft Oldenburg, Bestand 20 Tit. 46 Nr. 1, hvis titel lyder: »Akten enthaltend die wegen Wiedererlangung der Grafschaft Delmenhorst von dem Bistum Münster gepflogene Korrespondenz zwischen Oldenburg, Dänemark, Holstein, Brandenburg und Münster und die dieserhalb erfolgte Absendung des dänischen Obersten Reinholdt von Heidendorff an den Bischof Friedrich von Münster 1508—1531«. Originalbreve til Christian II 1517—21 fra denne samling, alle angående hans krav på Delmenhorst, er fortegnet i Oldenburgisches Urkundenbuch III: Grafschaft Oldenburg von 1482 bis 1550, Oldenburg 1927, som nr. 273, 275, 276, 281 (= Regesta *10216) og 336.

20. Jfr. Historisk Tidsskrift, 12 rk. I, 1965, s. 432 f.

21. Staffen Hansson Stephanius's Designatio variorum documentorum et antiquitatum, udg. ved William Christensen i Danske Magazin, 6. rk. I; se især s. 125 ff, 164 ff, 226 ff.

Christian II stod under udlændighedstiden i venskabeligt forhold til greverne af Oldenburg,²² og trods vanskelighederne ved at forstå, hvorledes brevet fra Henry VIII kan være sluppet ind i bemeldte selskab, er det næppe muligt at give nogen anden forklaring, end at denne gruppe breve fra Christian II's arkiv er kommet til Oldenburgarkivet i forbindelse med Christian II's landflygtighed. Med andre ord, nr. 5 i Vedels samling hviler antagelig på en afskrift taget før Christian II 1523 tog sit arkiv med på flugten sydpå.

Der er altså holdepunkt for at opfatte afskriftsamlingen som oprindelig anlagt af en person med adgang til Christian II's kancelli. Det er ikke det eneste. Een ting er nemlig helt sikker: en historiker, der registrerer kilder, vælger ikke frivilligt en form som den hvori Vedels aktfortegnelse foreligger. Lad gå at der ingen årstal anføres, men de vage afsender- og modtageropgivelser af typen »R. Daniæ ad R. franciæ« er så lidet oplysende og i øvrigt så afvigende fra Vedels normale registreringsmåde, at han næppe selv kan have været fader til dem. Derimod er de principielt i overensstemmelse med kancellipraksis som den kendes f.eks. fra Kong Hans' brevbog, hvorfra kan citeres overskrifter som »Ad regem scocie«, »Ad scotorum regem pro auxilio prestando futura estate proxime ventura«, »Ad regem francorum in fauorem domini alberti marchionis brandeburgensis« o. lign.²³ Forminteressen synes i det hele mere fremtrædende end den historiske. Det forekommer evident ved et stykke som nr. 9, idet hensigten med at benævne det »forma viatici« etc. turde have været at angive: her ses, hvordan man udformer et viaticum for nogle sigøjnere, ikke at gøre opmærksom på et historisk dokument. Der har næppe heller knyttet sig nogen real eller historisk interesse til nr. 1, Tyge Vincentsens lykønskningstale, men henholder man sig til Lyskanders udtalelse om dens kvalitet, er det klart, at den har haft interesse som et vellykket specimen på en gesandtstale, et mesterstykke i den retoriske genre. Forsåvidt kan det være berettiget at antage, at samlingen eller dens evt. større forlæg har været anlagt til brug i Christian II's kancelli.

Det vil være dristigt at gå videre og gætte på ophavsmandens iden-

22. C. F. Allen, Breve og aktstykker til oplysning af Christian den Andens og Frederik den Førstes historie, 1854, s. 574 note 2; Emilie Andersen, Lidt om dokumenterne i Christiern 2.s udenlandske arkiv (Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964, s. 9—21) s. 19 f.

23. Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv udg. af C. F. Wegener, I, 1852—55, s. 5, 22, 27.

titet, men da der herigennem kan være en mulighed for at inkorporere de foreliggende iagttagelser i en hypotese om aktsamlingens historie, bør forsøget dog vist alligevel gøres. Problemet er i første række, om der lader sig etablere en forbindelse mellem en mand med adgang til Christian II's kancelli, en privatmand fra det 16. århundredes sidste trediedel og Vedel. Det volder ingen vanskelighed. Gennemgår man Vedels bekendtskabskreds, støder man snart på professor Johannes Pratensis (1543–76), søn af den til Danmark indvandrede franskmænd magister Philip Pratensis (du Pré).

De tilgængelige kendsgerninger om Philip Pratensis' levned er hurtigt talt. Han kom til Danmark i dronning Elisabeths følge 1515, blev efter Svanings udsagn benyttet som gesandt til Frankrig af Christian II, fik et kannikedomme i København, ombyttede det kort efter med et i Aarhus, giftede sig her efter reformationen og døde højt bedaget 1567.²⁴ Disse levnedsmstændigheder synes at have været ukendte for Lyskander, da han, lidt inde i det 17. århundrede, skrev sit forfatterleksikon, men han meddeler en i denne sammenhæng værdifuld oplysning ved at tillægge Pratensis en nu tabt samling kilder, som han kalder et »Volumen variarum epistolarum regum Daniæ, Galliæ, Angliæ, pontificis maximi«, altså et bind med forskellige breve til eller fra kongerne af Danmark, Frankrig, England og paven.²⁵ Det ses, at vi i dette håndskrift kan have kilden til Vedels samling. Til gunst herfor taler, at Pratensis, trods det lidet, der er overleveret om ham, kan sættes i motiveret forbindelse med flere af Vedels stykker, således nr. 3, 4, 5, 13 der angår forholdet til hans fødeland Frankrig, 6 og 7, der angår højtidelighederne omkring dronningens (og hans egen) ankomst til landet, og 14 som angår bispestolen i Århus. Netop nr. 14 har særlig interesse. Sammenlignet med de øvrige forekommer indholdet at være ret inferiørt, men det vedrører Ove Bille, utvivlsomt en god bekendt af Pratensis. Da brevet, hvori Pratensis af paven fik overdraget Århuskanonikatet, er dateret selsamme dag som pavebrevet, der omhandler Ove Billes udnævnelse til biskop over Århus stift, 8. aug. 1520 (*Acta Pontificum Danica* 4789; 4783), er Pratensis og Bille kommet til Århus sam-

24. Joan. Swaningi Christiærvs II, Frankf. 1658, s. 237 f; H. R. Rørdam, Kjøbenhavns kirker og klostere 1859–63; s. 146; Ny Kirkehistoriske Samlinger V, 1869–71, s. 420.

25. H. F. Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders levned, 1868, s. 300; jfr. C. C. Lyschander, Synopsis historiarvm Danicarvm . . . De danske kongers slectebog, 1622, s. 7, hvor Philip Pratensis anføres mellem de benyttede forfattere. Spor af benyttelsen er dog ikke fundet.

tidig. De har ikke kunnet undgå at kende hinanden, ja, må være kommet på venlig fod, for endnu 1554, længe efter at Bille havde forladt Århus, afsatte han et beløb til Pratensis i sit testamente.²⁶ Måske rummer Ove Billes navn i virkeligheden nøglen. William Christensen har gjort opmærksom på, at kong Hans' brevbog sandsynligvis oprindeligt har hørt hjemme ikke i kongens, men i Ove Billes arkiv og først senere, uvist hvornår, er blevet indlemmet i Gehejmearkivet. Skulle Vedels lille aktsamling, Huitfeldts aktreferater og Pratensis' brevvolumen mon tilsvarende hidrøre fra kong Hans' og Christian II's kanslers arkiv?

Spørgsmålet står unægtelig åbent. Der er for mange usikkerhedsmomenter til at vi kan komme videre, herunder vanskeligheden ved at forklare Huitfeldts vej til akterne eller hvordan evt. Pratensis eller Ove Bille har fået indlemmet nr. 11 fra 1521 og nr. 15 fra 1523. Formålet med undersøgelsen har imidlertid ikke været blot at fremlægge nogle facts om en hidtil upåagtet rest af kong Hans' og Christian II's (evt. Ove Billes) arkiv, men også og navnlig at pege på mulighederne for en forståelse af dens overlevering. For den, der engang vil undersøge kancellipraksis under de to kongers regering, rejser samlingens tilstedeværelse sammen med andet indirekte overleveret brevstof bl. a. spørgsmålet om, hvorvidt man foruden eller i stedet for en tabt *brevbog*, som William Christensen opererer med, skal regne med en eller flere tabte *brevsamlinger*. En eller flere kancellikompilationer bestående af afskrifter af både indkomne originalbreve og koncepter til udgåede breve således som de f.eks. kendes fra udenlandske arkiver.²⁸

I anden sammenhæng har samlingen betydning ved at forbinde forskellige tabte aktstykker hos Huitfeldt samtidig med at dens antydte karakter og overlevering i enkelte tilfælde hjælper til at forklare urigtigheder i Huitfeldts forståelse og datering af dem. Med sidstnævnte problem vil der blive arbejdet videre andetsteds; en arkivhistoriker vil forhåbentlig tage det første under behandling.

26. Nye Danske Magazin I, 1794, s. 242; anden forbindelse med Billeslægten fremgår af H. F. Rørdam, Monumenta historica danica I, 1873, s. 489.

27. Rep. VIII s. 5; som hørende til Ove Billes privatarkiv betragtes også brevbøgerne over rigsrådets breve 1523—31, 1533—34, se Vejledende Arkivregistraturer VIII, 1948, s. 22.

28. Letters of James the Fourth s. xxvi-viii; jfr. Erik Arup i Historisk Tidsskrift, 7. rk. IV, 1902—04, s. 531 noten.

Dansk-norske prizesager i Public Record Office.

Foreløbig beretning om en i gang værende undersøgelse

AF KNUD L. JARNHUS

For nogle år siden henledte overarkivar Aage Rasch min opmærksomhed på, at der i admiralitetssagerne (High Court of Admiralty) i Public Record Office i London efter al sandsynlighed skjulte sig en mængde hidtil ukendte oplysninger om det dansk-norske monarkis handel og søfart i det 18. og 19. århundrede. Af tidsmæssige og andre grunde var det imidlertid blevet ved stikprøver, hvorfor overarkivaren foreslog mig ved lejlighed at undersøge forholdet nærmere med henblik på en eventuel microfotografering under Danica-programmet. Da jeg alligevel skulle til London i sommeren 1964, blev resultatet, at jeg, da min arbejdsgiver, der er A/S Tuborgs Bryggerier, stillede sig meget velvilligt til mine feriedispositioner, kunne tilbringe det meste af 3 uger i Public Record Office med en foreløbig undersøgelse af prizesagerne.

Det var på forhånd aftalt mellem overarkivar Rasch og mig, at undersøgelserne skulle baseres på de eksisterende registre, selv om stikprøverne syntes at tyde på forskellige vanskeligheder med hensyn til deres udnyttelse til nærværende formål. Min oprindelige hensigt var at samle kræfterne om napoleonskrigenes tid som det formentlig mest interessante afsnit set i relation til dansk-norsk handel og søfart i den såkaldte florissante periode, men det viste sig, at der på læsesalen (»Round Room«) stod specialregistre til High Court of Admiralty's prizesager også fra tidligere krige i det 18. århundrede, og det endelige resultat af vore overvejelser blev derfor, at vi fastlagde undersøgelsesernes tidsmæssige yderpunkter til 1739 og 1815, ligesom det hurtigt stod os klart, at der var god grund til en systematisk gennemgang af hele materialet, hvilket arbejde derefter blev påbegyndt med støtte først fra Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og senere fra Statens Almindelige Videnskabsfond, for hvilken støtte jeg her gerne vil bringe de to bidragydende institutioner min foreløbige tak, idet jeg samtidig udtrykker håbet om at kunne afslutte undersøgelserne så hurtigt som overhovedet muligt.

Registrene

Det første selvstændige register over prisesager er maskinskrevet, indbundet, tilsyneladende af ret ny dato og dækker »War 1739—48«, dvs. den østrigske arvefølgekrig. Det indeholder i alt omkring 1575 skibe, hvoraf ca. 70 eller mellem 4.4 % og 4.5 % må formodes at have været danske i den forstand, at de var hjemmehørende i dobbeltmonarkiet og altså sejlede under dansk flag. For denne periodes vedkommende er der for så vidt antallet af danske skibe angår tale om et skøn, da kun registret og ikke selve sagerne er gennemgået. Erfaringen lærte mig imidlertid hurtigt, at det var nødvendigt at undersøge hver enkelt sag for med sikkerhed at kunne fastslå skibets nationalitet, selv om det skal indrømmes, at dette og det i næste afsnit omtalte register er mere pålidelige end det, der indeholder napoleonskrigenes prisesager. De to første er øjensynlig langt yngre og giver flere og bedre oplysninger, således f.eks. om nationaliteten, på hvilken rubrik ovennævnte optælling er baseret.

Det næste specialregister vedrører »War 1756—63«, dvs. den preussiske syvårskrig og den fransk-engelske kolonikrig, og er lige som det foregående maskinskrevet og af ret ny dato. Det omfatter i alt omkring 2000 skibe, hvoraf 100 eller 5 % var fra Danmark-Norge. For disse 100 skibes vedkommende er hver enkelt sag gennemgået, og fortegnelse over dem er afleveret til Rigsarkivet med indstilling om, at microfilms bestilles. — Senere i nærværende afhandling vil fortegnelsen over disse 100 skibe blive omtalt mere indgående for at give et indtryk af, hvilke oplysninger alene en systematisk behandling af skibslisten kan give.

Det tredje og sidste specialregister over prisesager dækker »War 1793—1802« og »War 1803—15«, dvs. revolutions- og napoleonskrigenes tid. Det fremtræder som en tyk, håndskrevet protokol, der bortset fra opbringelsesåret kun indeholder to række navne, nemlig skibets og førerens, opstillet alfabetisk efter skibsnavnene, hvilket gør det kronologiske forløb noget uoverskueligt. Registratør har ikke været særlig omhyggelig med sin gennemgang af sagerne, da han lavede registret, for man kan ikke på grundlag af dette med blot nogenlunde sikkerhed slutte sig til skibets nationalitet. Til at begynde med troede jeg, at der kun var tale om britisk misforståelse af skandinaviske navne og stavemåder, men det blev hurtigt klart, at det kun var registret, der var mangelfuldt i denne henseende. Så snart man får selve sagerne frem, er der næsten aldrig vanskeligheder med navnene, heller ikke i de af briterne producerede dokumenter, af

hvilke især det, jeg kalder søforhøret, og som indeholder svarene på de faste spørgsmål, der blev stillet alle opbragte skibes besætninger, er af stor betydning ved denne gennemgang, hvis primære formål jo som sagt er at fastslå skibenes nationalitet.

For så vidt angår revolutions- og napoleonskrigenes prisesager blev det altså meget hurtigt klart, at der ikke var nogen vej uden om at rekvirere sagerne frem til gennemsyn, og det er da også sket for hele det første afsnits vedkommende, dvs. årene 1793—1802. Dog er ikke samtlige registres numre bladet igennem. Fremgangsmåden er den, at registret studeres nøje, og ved gennemlæsningen udskydes alle de navne, som med sikkerhed kan siges ikke at være skandinaviske eller tyske, mens resten tages frem med det formål at frasortere svenske og rigstyske samt nederlandske. Tilbage bliver derefter navne på skibe hjemmehørende i det egentlige Danmark, Norge, hertugdømmerne og de oversøiske danske besiddelser, og de medtages alle i en fortegnelse, der indeholder skibets navn, hjemsted og lasteevne samt skibsførerens navn. Fortegnelsen afleveres til Rigsarkivet med indstilling om, at alle deri indeholdte sager microfilmes. — I nogle tilfælde kan der dog i skibslisten være medtaget flere oplysninger end de nævnte, f.eks. om ladningens art og ejer, skibets destination o.lign., hvis jeg har skønnet det af særlig interesse, eller hvis sagen ved sin størrelse eller uoverskuelighed har tvunget mig til en nøjere gennemgang på stedet.

Det er en ret tidskrævende og omstændelig proces, men til gengæld skulle den også give sikkerhed for, at alle skibe under dansk flag kommer med, og den størst mulige statistiske nøjagtighed har hele tiden været tilstræbt. På den anden side bør jeg vel også gøre opmærksom på, at det praktiske arbejde måske nok ikke er helt så besværligt, som det kunne lyde til. Sagen er nemlig den, at det omtalte søforhør giver alle de nævnte standardoplysninger, findes i næsten alle sagerne, er forholdsvis let at finde frem til i pakkerne og hurtigt at blade igennem, da det er en standardformular.

Inden opmærksomheden rettes mod sagernes egentlige indhold, skal denne oversigt over registrene og deres brug suppleres med de sædvanlige tal. Hele protokollen indeholder omkring 14.500 prisesager,¹ der fordeler sig med 5593 på »War 1793—1802« og 8884 på »War 1803—15«. Som nævnt er første afsnit gennemgået, og af de

1. Tallet er ikke helt sikkert, fordi nummereringen nok er fortløbende, men for så vidt perioden 1803—15 angår er der huller i rækken.

5593 opbrugte skibe sejlede de 876 eller ca. 16 % under dansk flag. De var dog ikke alle danske i bogstavelig forstand. F.eks. er der et — ikke særlig stort — antal hollandske fiskerfartøjer imellem. Fælles for alle de »forklædte hollændere« er, at de havde dansk flag og/eller søpas om bord, og nogle af dem var endda hjemskrevet i monarkiet, især i Blankenese, hvor føreren ofte havde købt sig borgerret og lejet et værelse uden dog derfor altid at have været i byen endsige taget fast bopæl der, mens andre ikke havde gjort sig denne juridiske ulejlighed, men blot havde nøjedes med at anskaffe sig et dansk søpas og/eller et dansk flag. Når de trods alt er taget med som danske, har kriteriet altså været dansk flag og/eller dansk søpas samtidig med, at dette fænomen med de »forklædte hollændere« ikke er uden interesse til belysning af den florissante periodes neutrale søfart.

Det kan naturligvis diskuteres, hvilken betydning man skal tillægge problemet. Talmæssigt er det ikke stort og kan følgelig ikke influere synderligt på procentsatsen, og det er efter min opfattelse den, interessen samler sig om i denne forbindelse. De her fremdragne tal viser en stigning fra århundredets midte på ca. 4.5 %—5 % under dansk flag til ca. 16 % under dansk flag et halvt århundrede senere. Selv om man selvfølgelig skal være varsom med — navnlig på det nuværende tidlige stadium af undersøgelserne — at tillægge disse tal for stor betydning, synes det dog at være en kendsgerning, at ikke alene prisernes antal som helhed, men også den danske andel er vokset betydeligt, og selv om der utvivlsomt er tale om en stigende effektivitet fra The Royal Navy's side, kan der vel næppe være nogen tvivl om, at skibsfarten i almindelighed og Danmark-Norges andel i den er vokset.

For napoleonskrigenes andet afsnit — »War 1803—15« — har jeg ikke mange tal. Der er endnu et stykke vej tilbage, inden alle 14—15.000 prisesager er gennemgået for slet ikke at tale om de 9—10.000 eksisterende protestsager, om hvis indhold jeg endnu ikke har orienteret mig, men et løseligt overblik over året 1803 synes ikke at tyde på større ændringer i billedet. En sådan kan vel også først ventes efter 1807, men så bliver det til gengæld også af betydelig søfartshistorisk interesse at se, om og i hvilket omfang tabet af flåden har påvirket Danmark-Norges handel og skibsfart. — For nu at vende tilbage til tallene fra 10-året 1793—1802, må det jo medgives, at de ikke siger noget eksakt om den dansk-norske handelsflådes størrelse, og en sådan viden er ikke søgt tilvejebragt i denne

forbindelse. Muligvis er der slet ingen muligheder for at skaffe sig den. Det hele er her set relativt i forhold til englændernes samlede antal opbragte skibe, men anses dette for et blot nogenlunde repræsentativt udsnit af datidens nordvesteuropæiske skibsfart, ved vi altså, at Danmark-Norges andel i denne har ligget på omkring 16 %, hvilket i sig selv er en ny erkendelse og virkelig synes at berettige forestillingerne om en florissant periode.

Arkivalierne og deres tilstand

Arkivaliernes opbevaringstilstand er gennemgående god. Alle sagerne ligger enten i store arkivæsker eller i pakker, hvilke sidste er helt omgivet af en meget svær papirsort. Langt de fleste sager ligger dog i de kraftige arkivæsker. Materialet synes at have været urørt i lange tider, da det til trods for den tilsyneladende tætte emballage er særdeles snavset. Bortset fra støvet er der ikke noget at klage over, idet langt de fleste af papirerne er velbevarede, hele og som hovedregel let læselige. Med hensyn til formater er der tale om en ret forvirret blanding spændende fra meget store til meget små papirstørrelser. Også papirkvaliteten er meget uensartet, idet dog alle dokumenter af britisk oprindelse er skrevet på udmærket papir i engelsk folioformat, mens mange af de beslaglagte skibspapirer er skrevet på materiale af yderst varierende kvalitet. Det oprindelige princip synes at have været, at sammenhørende ting skulle holdes sammen, og det er sket ved hjælp af en sammensyning med dokumentgarn eller almindeligt sejlgarn i øverste venstre hjørne, hvorefter »the whole bundle« blev foldet eller »brækket« på langs. Hvis der er flere sådanne brækkede læg hørende til samme skib, er de bundet sammen med et bændel, og løbenummeret er skrevet på med store tal. Læsningen af og det praktiske arbejde med sagerne vanskeliggøres ikke i nævneværdig grad af denne opbevaringsform, og forhåbentlig har den heller ikke været til gene for microfotograferingen, hvilket imidlertid kun en nærmere undersøgelse af de til Rigsarkivet allerede hjemkomne filmruller vil kunne vise. Selv har jeg endnu ikke haft lejlighed til at se dem, så jeg ved ikke, hvordan de er at arbejde med, men der foreligger ikke fra Rigsarkivets side nogen antydning af, at filmene ikke skulle være læselige.

»Søforhøret« eller »Standing interrogatories«

Spørgsmålet om dokumenternes mangfoldighed og indhold vil jeg gå let hen over ved denne lejlighed og indskrænke mig til kun at sige lidt om det aktstykke, jeg kalder søforhøret, men hvis officielle betegnelse er »standing interrogatories«. Illustrationen viser dets pag. 1 og 2, der indeholder de fem spørgsmål, hvis besvarelse er denne gennemgangs rygrad. Der er i alt 34 stående spørgsmål, som alle de fangne søfolk blev stillet over for, og senere blev der udformet et sæt tillægsspørgsmål, fra hvilke der imidlertid er set bort under den igangværende gennemgang, hvor formålet jo blot har været så hurtigt som muligt at fastslå skibets nationalitet og førerens navn, hvilke oplysninger fremgår af svarene på spørgsmål 1, 4, 7 og 9. Som hovedregel er dog også spørgsmål 5 ekstraheret, da jeg har anset det for væsentligt og samtidig en ringe ulejlighed at medtage oplysning om skibets lasteevne. I øvrigt vil det vel være på sin plads med et referat af de 34 spørgsmål for at give eventuelt interesserede et indtryk af, hvilke oplysninger svarene kan give deres læser.

1. Føde- og opholdssted (de sidste 7 år). Statsborgerskab (undersåtsforhold), eventuelt borger i hvilken by.
2. Tilstedeværelse ved opbringningen?
3. Sted og dato for samt årsagen til opbringningen. Indbringningshavn. Flag, ydet modstand, andre skibe i nærheden?
4. Førerens navn. Hvem har udnævnt ham? Hvor overtog han skibet? Hvor bor han? Fødested? Gift? Hvor bor familien?
5. Skibets tonnage. Besætningens størrelse og nationalitet.
6. Har den udspurgte andel i skib eller ladning? Hans stilling om bord? Skibets byggested?
7. Skibets navn. Eventuelle tidligere navne. Søpas. Destination. Tidligere rejser og ladninger.
8. Nuværende ladning.
9. Ejer og dennes nationalitet.
10. Salgsdokumenter om bord?
11. Er ladningen fra en eller flere havne?
12. Hvem er ladningens ejere, afskibere og modtagere?
13. Antal Bills of Lading (konossementer) om bord? Er de ægte?
14. Findes der konossementer, fakturaer eller andre papirer vedrørende skib og/eller ladning i Storbritannien, og hvordan er de i så fald kommet der?
15. Findes der certeparti om bord? I så fald hvad er dets indhold?

STANDING INTERROGATORIES *to be administered on Behalf of Our Sovereign Lord GEORGE the Third, by the Grace of God of Great-Britain, France, and Ireland, King, Defender of the Faith; To all Commanders, Masters, Officers, Mariners, and other Persons found on board any Ship or Vessel which hath been or shall be seized or taken as Prize by any of his Majesty's Ships or Vessels of War, or by Merchant Ships or Vessels which have, or shall have, Commissions or Letters of Marque and Reprizals, concerning such captured Ships, Vessels, or any Goods, Wares, and Merchandizes on board the same, examined as Witnesses in preparatory, during the present Hostilities.*

1. **L**ET each Witness be interrogated to every of the following Questions, and their Answers to each, severally written down :

WHERE were you born, and where have you lived for these seven Years last past? Where do you now live, and how long have you lived in that Place? To what Prince or State, or to whom are you, or have you ever been a Subject, and of what Cities or Towns have you been admitted a Burgher or Freeman, and at what Time were you to admitted?

2. INTERROGATE: Were you present at the Time of the taking and seizing the Ship or her Lading, or any of the Goods or Merchandizes, concerning which you are now examined? ~~If not, How and when were you first made acquainted therewith,~~ and Had the Ship, concerning which you are now examined, any Commission? What, and from whom?
3. INTERROGATE. In what Place, Latitude, or Port, and in what Year, Month, and Day, was the Ship and Goods, concerning which you are examined, taken and seized? Upon what Pretence, and for what Reasons, were they seized? Into what Place or Port were they carried, and under what Colours did the said Ship sail? What other Colours had you on board, and for what Reason had you such other Colours? Was any Resistance made at the Time when the said Ship was taken? and if yea, How many Guns were fired, and by whom, and by what Ship or Ships were you taken? Was such Vessel a Ship of War, or a Vessel acting without any Commission, as you believe?
4. INTERROGATE. What is the Name of the Master or Commander of the Ship or Vessel taken? How long have you known the said Master, and who appointed him to the Command of the said Ship? Where did such Master take Possession of her, and what was the Name of the Person who

A

delivered

delivered the Possession to the said Master? Where doth he live? Where is the said Master's fixed Place of Abode? If he has no fixed Place of Abode, then let him be asked, Where was his last Place of Abode, and where does he generally reside? How long has he lived there? Where was he born, and of whom is he now a Subject? Is he married? If yea, Where does his Wife and Family reside?

5. INTERROGATE. Of what Tonnage or Burthen is the Ship which has been taken? What was the Number of the Mariners, and of what Country were the said Seamen or Mariners? Did they all come on board at the same Port, or at different Ports, and who shipped or hired them, and when and where?
6. INTERROGATE. Had you, or any of the Officers or Mariners belonging to the Ship or Vessel, concerning which you are now examined, any and what Part, Share, or Interest in the said Ship or her Lading? If yea, Set forth who and what Goods or Interest you or they have? Did you belong to the said Ship or Vessel at the Time she was seized and taken? In what Capacity did you belong to her? How long have you known her? When and where did you first see her, and where was she built?
7. INTERROGATE. What is the Name of the said Ship? How long hath she been so called? Do you know of any other Name or Names by which she hath been called? If yea, What were they? Had she any Passport or Sea-brief on board, and from whom? To what Ports and Places did she sail during her said Voyage, before she was taken? Where did her last Voyage begin, and where was the said Voyage to have ended? Set forth the Quality of every Cargo the Ship has carried to the Time of her Capture, and what Ports such Cargoes have been delivered at? From what Ports and at what Time, particularly from the last clearing Port, did the said Ship sail previously to the Capture?
8. INTERROGATE. What Lading did the said Ship carry at the Time of her first setting sail in her last Voyage, and what particular Sort of Lading and Goods had she on board at the Time when she was taken? In what Year and in what Month was the same put on board? Set forth the different Species of the Lading, and the Quantities of each Sort.
9. INTERROGATE. Who were the Owners of the Ship or Vessel, concerning which you are now examined, at the Time when she was seized? How do you know that they were the Owners of the said Ship at that Time? Of what Nation or Country are such Owners by Birth? Where do they reside, and where do their Wives or Families reside? To whom are they subject?
10. INTERROGATE. Was any Bill of Sale made, and by whom, to the afore-said Owners of the said Ship; and if any such was made, in what Month and Year, where, and in the Presence of what Witnesses, was such Bill of Sale made? Where did you last see it, and what is become of it?
11. INTERROGATE. Was the said Lading put on board in one Port and at one Time, or at several Ports and at several Times, and at what Ports by Name? Set forth what Quantities of each Sort of Goods were shipped at each Port.

16. Har man ødelagt eller skjult skibspapirerne?
17. Har skibet tidligere været prise?
18. Er der lidt tab ved opbringningen? Er der i så fald lovet erstatning?
19. Er der tale om forsikring af skib og/eller gods? Hvor stor er præmien i bekræftende fald.
20. Skulle ladningen sælges ved ankomst?
21. Ladningens oprindelsesland.
22. Var den lastet fra kyst, fra kaj eller fra andet skib?
23. Er der papirer på ladningen i andre lande eller om bord i andre skibe?
24. Er der fjernet papirer fra skibet?
25. Har lasten været brudt under rejsen?
26. Er der passagerer om bord? I bekræftende fald nationalitet, destination m.v. Eventuelt britiske undersåtter?
27. Er alle fundne papirer ægte? De nærmere omstændigheder ved erhvervelsen af eventuelt søpas.
28. Findes der eventuelt papirer i Irland eller Amerika?
29. Holdt man direkte kurs på destinationen?
30. Salgstidspunkter og -priser ved eventuel handel med skibet?
31. Eventuel bestyknings eller anden militær udrustning? Er sådan kastet over bord?
32. Kan yderligere oplysninger gives?
33. In case of recapture.
34. In case of ransom.

Allerede af svarene på de fem spørgsmål 1, 4, 5, 7 og 9 får vi de væsentlige oplysninger om skibets, førerens og ejerens navn, skibets hjemsted og destination, eventuelt også tidligere rejser og ladninger, samt om besætningens størrelse og nationalitet. Går man lidt mere i dybden kan spørgsmålenes besvarelse give besked om ladningens art, sammensætning og oprindelsessted samt om dens ejere, afskibere og modtagere, alt sammen oplysninger, der er af værdi, når det gælder om at kortlægge handelens veje. Det er endvidere muligt at få søforsikringsmæssige oplysninger (spørgsmål 19), og det fremgår tydeligt af sagerne, at fænomenet først er blevet almindeligt i slutningen af det 18. århundrede, fra hvilket tidspunkt policerne er et regelmæssigt forekommende dokument, oven i købet ret snart som en trykt formular. Endelig fremgår det af besvarelserne, om der har været passagerer om bord og i så fald deres nationalitet og destina-

tion, meddelelser, der vel kan tjene til at belyse datidens rejseliv, hvis der gennem en nærmere undersøgelse viser sig at være grundlag for at tale om en et sådant. Sidst men ikke mindst må søfolkene selvfølgelig gøre rede for, om deres skib er eller har været bestykket, hvilket selvsagt har haft briternes særlige interesse.

Spredte oplysninger fra skibslisten

Prøver vi at se på gennemgangens summariske notater, opdages det f.eks., at skibet »Emanuel« af København ført af kaptajn Diedrich Gerdtzen Smet i 1759 blev opbragt på rejse fra Sct. Thomas til København. »Emanuel« tilhørte firmaet Rybjerg & Thygesen jun., og dets udrejse var gået fra København via Amsterdam til Guinea, hvor det fra Christiansborg fortsatte til Sct. Thomas med en ladning »slaver og andet gods«. I 1756 opbringes fregatten »Johanna Georgina« af Holmestrand ført af kaptajn Augustinus Schielderup. Den var på ca. 200 t og købt i Dunkerque (ex. »Fortuna«) for 2076 rdl. Købt på auktion i København var derimod fregatten »Jomfru Maria« af København på 48 commercelæster, ført af kaptajn Axel Jacobsen Holm. Prisen var 1400 rdl., og skibet blev opbragt på rejse fra Sct. Thomas til København. Blandt ladningsejerne var Reinhard Iselin og Peter Tutein.

Mit første notat om søassurancepapirer vedrører skibet »Anche und Josina« af Föhr, ført af kaptajn Volkert Thedsen og opbragt i 1794 på rejse fra Hamburg til Livorno med 150 t hvede, der var forsikret ved »en police på M. Wessely jun.«. Kaptajn Vilhelm Hemmesens skib »Anna Paulina« af Flensborg på ca. 100 commercelæster blev opbragt samme år på rejse fra København til Lissabon med en ladning hvede og rug, der var søassureret for 7000 rdl. courant. — Der er måske grund til at antage, at søassurance havde opnået almindelig udbredelse og standardiseret form i midten af 1790'erne. I 1797 opbringes således Tutein & Co.'s brig »Nancy« af København, 140 t, ført af kaptajn Thyge Boyesen, på rejse fra Surinam til København med en ladning, der opgives at være forsikret for 10.000 rdl. i det københavnske assurancekompagni.

Som eksempel på, at det dansk-norske monarkis handelsflåde bestilte andet end at sørge for hjemlandets handel kan det norske skib »Adjutor« af Drammen tjene. Det var på 88 commercelæster, blev ført af kaptajn Gunner Gihll og blev i 1794 opbragt på rejse fra Amsterdam til Carthagera. Det samme gælder »Apollo« af Altona,

Fortegnelse over syvårs-

<i>År</i>	<i>Navn</i>	<i>Hjemsted</i>
1757	»Ahlida og Maria«	Bergen
1762	»Amelia«	København
1761	»Adventure«	Sct. Croix
1758	»Anna Cathrina«	Tønsberg
1758	»Anna Christine«	Sogn
1758	»Anna Dorothea«	Frederikshald
1758	»Coureeren«	København
1758	»Concordia«	Molde
1758	»Kiersbroe«	Eckernförde
1758	»Catharina Johanna«	
1757	»Dolphinen«	Bergen
1757	»Dorothea«	Mandal
1758	»Delphin«	Aabenraa
1759	»To Brødre«	Trondhjem
1759	»Elisabeth«	Trondhjem
1758	»Emanuel«	Kristianssund
1758	»Emanuel«	Korsør
1759	»Emanuel«	København
1758	»Emanuel«	Arendal
1758	»Eenigheden«	København
1758	»Eva Erichsen«	Bergen
1762	»Emanuel«	Kristianssund
1758	»Emanuel«	Tønsberg
1757	»Ebenetzer«	Bergen
1757	»Ebenezer«	Aalborg
1758	»Eenrom«	Dragør
1758	»Emanuel«	Bergen
1758	»Frau Catharina«	Aabenraa
1758	»Frau Catharina Maria«	Flensborg
1758	»Fru Margaretha«	København
1757	»Fau Elisabeth«	Aabenraa
1757	»Frau Aalchie«	Bergen
1762	»Frau Anna Catharina«	Altona
1758	»Gesina Catharina«	Molde

*krigens dansk-norske priser**Lasteevne**Fører**Div. opl.*

	Claus Wulff	
	Boy Hanssen	
	Anders Christensen Schierfve	
	Jørgen Andersen	
	Lars Gundersen	
	Oluf Jessen	
	Anders Eriksen Bredal	
	Rickardt Rickerts	
	Tonnes Raagaard	rejse: Mallorca—Mar- seilles—Hamburg
	Lars Olsen Helt	
	Torris Fridrichsen	
	Peter Raben	
	Thomas Hathorn	delvis irsk besætning
	Knud Thode	fisk, Bilbao
	Anders Sundbeck	
	Christen Stude	
	Diedrick Gerdtzen Smet	slaver til Sct. Thomas
	Peder Arentsen Kampen	
	Erland Jensen	
	Erich Erichsen	
	Nicolaj Helm Mosling	
	Lorentz Erichsen	
	Herman Hermansen	
	Frøchen	
	Jens Jensen Fallenkamp	salt kød til Rochelle
	Jørgen Janssen	ejer: Reinh. Iselin
	Christopher Pegelau	
	Christian Truelsen	
	Christian Hansen	saltet kød til Brest
	Steffen Dircksen	sukker fra Sct. Thomas
180 t	Johan Nicolaj Schmerkell	
161 t	Erich Ruyter	
	Mathias Petersen	
	Hans Waldbeck Paust	saltet torsk og tran til Frankrig

<i>År</i>	<i>Navn</i>	<i>Hjemsted</i>
1757	»Le Glorieux«	København
1756	»Die Gute Freunde«	Aalborg
1758	»Haabet«	Stavanger
1756	»Haabet«	Drammen
1757	»Haabet«	København
1757	»Die Hoffnung«	Oldenburg
1758	»Haabet«	København
1762	»Haabets Ankere«	Mandal
1759	»Haabet«	Aarhus
1762	»Ingeborg Helene«	Arendal
1758	»Isabella Margaretha«	København
1758	»Justitia«	København
1757	»Jungfrau Helena«	Flensborg
1758	»Jungfrau Lucia«	Kiel
1757	»Sofia Elisabeth«	Eckernförde
1758	»Sct. Thomas«	København
1758	»Junge Josias«	Flensborg
1757	»Jomfru Ingeborg«	Aabenraa
1756	»Johanne Georgina«	Holmestrand
1760	»Johanne Margrethe«	Aalborg
1757	»Jomfru Maria«	Bergen
1758	»Jomfru Maria«	København
1757	»Wensche Jacobina«	Bergen
1757	»Jomfru Anna«	Flensborg
1757	»Jomfru Margrethe«	København
1759	»Kleine Lucia Sophia«	Eckernförde
1758	»Koning David«	Altona
1757	»Kronede Morian«	Bergen
1757	»Maren Elisabeth«	Bergen
1762	»Maren Elisabeth«	Bergen
1757	»Margrethe Dorothea«	Eckernförde
1756	»Marianna«	Bergen

	Jens Ingerslev	
	Rasmus Sørensen Møller	træ Norge—Frankrig
	Erich Olsen Frost	
	Carl Frederick Schumann	
	Jacob Chr. Krammer	saltet kød Frankrig
	Berendt Flugger	saltfisk, tran Bergen— Frankrig
	Peter Nicolai Larsen Borup	vin Bordeaux—Køben- havn
	Niels Nielsen	træ Mandal—Calais
	Christian Schmidt	
	Samuel Kaastrup	
	Jacob Larsen Willer	vin Bordeaux—Hol- bæk
	Gregers Falbert Nielsen	sukker fra St. Croix til Wever & Iselin
30 com.l.	Boy Martens	
	Sigbrandt Janssen	
50 com.l.	Pieter Dirk Oven	
86 com.l.	Jacob Brett	sukker fra Sct. Thomas
70 com.l.	Jørgen Jørgensen	
32 com.l.	Peter Svendsen	
200 t	Augustinus Schielderup	
	Peter Petersen Klein	
33 com.l.	Claus Reimers	hvede Brest—Amster- dam
48 com.l.	Axel Jacobsen Holm	
43 com.l.	Hans Eriksen	
25 com.l.	Nicolaj Christian	
76 com.l.	Jacob Olsen Møen	
115 com.l.	Hinrich Jacobsen	
102 com.l.	Hinrich Koopman	
49 com.l.	Erik Olsen	
24 com.l.	Peter Gerhard Schneider	
24 com.l.	Peter Gerhard Schneider	
51 com.l.	Dirk Boysen Klein	
39 com.l.	Jacob Christopher Deschington	

<i>År</i>	<i>Navn</i>	<i>Hjemsted</i>
1756	»Mette Marie«	København
1757	»Mette Cathrine«	Christiania
1757	»Den Norske Bonde«	Bergen
1757	»Den Omringende Jacob«	Bergen
1757	»Der Oude Georg«	Flensborg
1757	»Der Palm Baum«	Flensborg
1758	»Patriarchen«	Bergen
1758	»Peter og Johannes«	Tønsberg
1758	»Peter C. Taletta«	Holmestrand
1758	»Das Posthorn«	Altona
1758	»Prinsesse Lovise«	København
1759	»Prinsesse Sophia Magdalena«	København
1759	»Prinsesse Lovisa«	København
1757	»Prins Christian«	Bergen
1758	»Prins Ludvig«	Trondhjem
1758	»Providentia«	Tønsberg
1758	»Den Rejsende Jacob«	Kolding
1758	»Den Ringende Jacob«	København
1762	»Der Rote Löwe«	Altona
1758	»Skt. Andreas«	Trondhjem
1758	»Skt. David«	
1758	»Skt. Jaen«	
1758	»Skt. Johannes«	København
1758	»Skt. Michael«	Odense
1758	»Skt. Paulus«	Flensborg
1757	»Stadt Bergen«	Bergen
1758	»Stadt Bergen«	Bergen
1758	»De standvastigheid«	Amsterdam
1757	»Trende Brødre«	Bergen
1759	»Twee Gebroeders«	Altona
1762	»To Brødre«	Flensborg
1762	»Vriendschap«	Altona
1759	»Waaben fra Friderichstad«	Altona
1758	»Venskabet«	København

<i>Lasteevne</i>	<i>Fører</i>	<i>Div. opl.</i>
29 com.l.	Johan Lindhardt	
16 com.l.	Hans Jørg. Treubler	
27 com.l.	Christopher Heiberg	fisk og tran til Frankrig
17½ com.l.	Jesper Baade	fisk, Frankrig
90 com.l.	Johan Ternau	
24 com.l.	Jes Jespersen	
	Rorich Sinninchsen	
	Reimers	
34 com.l.	Hans Hansen Kock	træ til Frankr.
39½ com.l.	Peder Jørgensen Styr	
54 com.l.	Hinrich Wischhusen	
80 com.l.	Tobias Dosche	
93 com.l.	Hans Sørensen Krogh	
107 com.l.	Didrik Mortensen Ancker	
30 com.l.	Herman Doverhagen	
28 com.l.	Nicolaj Helm Mosling	
27 com.l.	Mikkil Olsen Backe	
23 com.l.	Hinrich Carstensen	
36 com.l.	Nicolaj Augsburg	
120 com.l.	Borg Andres Syemons	
24 com.l.	Hans Eriksen Pens	fisk til Frankr.
	Niels Jensen Øster	
	Peter Jansen	
100 com.l.	Hans Pedersen Lind	
32 com.l.	Anders Madsen	
48 com.l.	Jens Henriksen	
103½ com.l.	Jens Lax	
103½ com.l.	Jens Lax	
80 com.l.	Hemme Tadsen	³ / ₁₆ belonging in Denmark. Da.-holl. besætning
21 com.l.	Johan Ottesen	fisk til Frankhkrig
57 com.l.	Hessel Lieuwens	
50 com.l.	Lorens Chr. Pedersen	
51 com.l.	Martin Holst	
99 com.l.	Johan Diderik Trock	
49 com.l.	Jens Hansen Gram	

kaptajn Andreas Claussen, 128 commercelæster, der i 1795 blev opbragt på rejse fra Riga til Livorno med træ og jern. Året efter opbringes »Apollo« igen, denne gang på rejse Altona—Surinam—Altona. Til gengæld befragtede danske købmænd også fremmede skibe. Således eksporterer f. eks. Pierre Peschier betydelige mængder korn fra København i store svenske (pommerske) skibe.

Man kan i prisesagerne også finde vidnesbyrd om den kontakt, der under revolutions- og napoleonskrigene var mellem danskerne og hollænderne. Således omfatter sagen vedrørende »Friheden« af Sild, 45 commercelæster, kaptajn Jacob Prøtt to store pakker med korrespondancer og regnskaber fra forskellige plantager i Surinam adresseret til modtagere i Holland. Enten må papirerne være sendt til Europa af hollænderne i Surinam eller bragt om bord i »Friheden« af to passagerer. De har i hvert fald ikke noget at gøre med det danske skib, der blev opbragt på rejse fra Surinam til Altona, en rejse, hvor det øjensynlig har fungeret både som last-, post- og passagerskib. Endelig bør det vel også nævnes, at den i forholdet til hollænderne kendte ostindiefarer »Rendsborg« af København (ex »Asia«) optræder som prise. Den opgives at være på 237 commercelæster eller 711 t og føres af kaptajn Niels Nyborg på en rejse Frederiksnagore—Batavia—København for regning Duntzfeldt & Co., der havde en kontrakt med de Coninck & Co. Skibet var i Frederiksnagore blevet solgt til Duntzfeldt & Co.,s agent på stedet, Poul Schouw, for 90.000 Sicca Rupier. Om prisesagen i øvrigt bringer nye oplysninger i denne affære, skal jeg lade være usagt indtil videre, men alene for kuriositetens skyld fortjener den vel at blive nævnt. Sagen omfatter for øvrigt to hele pakker.

Nogle af prisesagerne er meget omfattende. Det gælder f.eks. den vedrørende skibet »Johanne Marie« af København, 147 commercelæster, ført af kaptajn Hans Krøyer og tilhørende C. S. Blacks Enke & Co., der blev opbragt i 1799 med 42 mands besætning. Den var i oktober 1797 afgået fra København til Tranquebar, men nåede altså ikke helskindet hjem igen. Sagen fylder fire pakker, af hvis indhold der udover det sædvanlige standardmateriale kan nævnes to skibsjournaler, hvoraf den ene dækker hele rejseperioden september 1797 til juni 1799, losse- og lastebog, »consumtio-bog«, varebog, kopibog og løse breve samt yderligere journaler og andre papirer fra de »particulære ostindiefarere« »Serapis« 1788—90 og »Constantia« 1786, hvordan disse skibes papirer så end er havnet om bord i »Johanne Marie«.

Dansk-Norske priser 1756—63

Studiet af prisesagerne kaster ikke alene nyt lys over den udadvendte side af de historiske problemer. Der skulle også være mulighed for ad denne vej at belyse en række indenrigske statistisk-økonomiske forhold, således som det vil fremgå af den nedenfor gengivne fortegnelse over syvårskrigen 100 dansk-norske priser.

Når jeg har valgt at gengive hele skibslisten fra syvårskrigen, er det udelukkende, fordi den med et forholdsvis begrænset antal sager dækker en afgrænset periode. Det vil hurtigt ses, at listen ikke er fuldstændig med hensyn til oplysninger. Den bærer tydeligt præg af at være det første forsøg og af, at det tog lidt tid, inden notaterne fandt deres blivende form, men ikke desto mindre har jeg fundet det rimeligt at bringe den som en prøve på, hvad der kan udledes af materialet. Den alfabetiske opstilling, der jo er en følge af henlæggelsesmåden, giver f.eks. ikke rigtig noget indtryk af prisernes tidsmæssige og geografiske fordeling. Jeg havde nok en fornemmelse af, at der var særlig mange priser i 1757 og 1758, men jeg var ikke klar over, at året 1758 alene tegnede sig for omtrent halvdelen. Fordeler man de 100 prisesager kronologisk, bliver resultatet nedenstående temmelig overraskende:

1756	5	opbragte	skibe
1757	29	»	»
1758	46	»	»
1759	9	»	»
1760	1	»	»
1761	1	»	»
1762	9	»	»
1763	0	»	»

Skibenes geografiske tilhørsforhold inden for monarkiet er lige så overraskende. Læser man listen igennem, bliver man hurtigt klar over, at der er mange norske og slesvig-holstenske skibe, men man får vel egentlig ikke indtryk af, at der er omtrent 30 % flere norske end danske. Tallene er som følger:

- 32 skibe hjemmehørende i det egentlige Danmark
- 42 skibe hjemmehørende i Norge
- 21 skibe hjemmehørende i hertugdømmerne
- 1 skib hjemmehørende i Vestindien og
- 4 skibe uden hjemstedsangivelse eller kun delvis danskejet

For resten er det måske lige så forbløffende, at hertugdømmerne teg-

nede sig for halvt så mange som Norge eller sagt på en anden måde ca. $\frac{2}{3}$ af det kongerigske antal. Ser man på de 32 kongerigske alene, synes tallene at indicere, at nutidens københavnske overvægt over landets øvrige byer ikke er noget nyt fænomen, men man havde vel ikke rigtig forestillet sig, at den trods alt var så stor i midten af det 18. århundrede. Omtrent $\frac{2}{3}$ af de kongerigske priser hørte hjemme i København.

- 20 skibe hjemmehørende i København
- 4 skibe hjemmehørende i Aabenrå
- 1 skib hjemmehørende i Korsør
- 3 skibe hjemmehørende i Aalborg
- 1 skib hjemmehørende i Dragør
- 1 skib hjemmehørende i Aarhus
- 1 skib hjemmehørende i Kolding
- 1 skib hjemmehørende i Odense

Desværre har det ikke været muligt ved alle besøgene i Public Record Office at bestille microfilm på stedet samtidig med gennemgangen af arkivalierne. Således foreligger der f.eks. ikke film i Rigsarkivet vedrørende krigen 1739—48 og 1756—63, mens derimod en del af prisesagerne fra krigen 1793—1802 er fotograferet, og der findes i Rigsarkivet 43 spoler, der dækker en del af denne periode. Spole nr. 501 begynder med »Diana« af Flensborg, der er det første danske skib, hvis navn begynder med D, og de følgende 42 spoler rummer de danske skibe, hvis navne begynder med E, F, G, H samt en del af I og J. — Desværre er der indtil videre kun tale om en torso, men det må håbes, at de bevilgende myndigheder fortsat vil se med velvilje på Danica-programmet, således at vi efterhånden får alle prisesagerne hjem i microfilm. Med hensyn til selve undersøgelsernes fortsættelse, er forholdet det, at Statens Almindelige Videnskabsfond har reserveret et ikke ubetydeligt beløb til dette formål, så der skulle være gode chancer for, at også gennemgangen af sagerne fra krigen 1803—15 kan fuldendes, hvorefter spørgsmålet om protestsagerne må tages op til nærmere overvejelse.

Hof- og Statskalenderen

AF NIELS PETERSEN

I

Hvert år hen på foråret udkommer en bog, der hedder »Kongelig dansk Hof- og Statskalender« med undertitlen »Statshåndbog for Kongeriget Danmark«. Det er en meget gammel publikation. Den kom første gang i 1734 og har kun svigtet i enkelte efterkrigsår, nemlig 1814—16 og 1948. I sidste tilfælde var vist en typografstrejke den nærmeste årsag.

Kontinuiteten fra 1734 er lidt af en tilsnigelse. Der er i virkeligheden tale om to indbyrdes uafhængige publikationsrækker: en tysksproget udgivet i Altona 1734—1848 og en dansksproget udgivet i København siden 1801.

Den tysksprogede kalender startede med hjemmel i et kgl. privilegium af 3. juli 1733 til bogtrykker Heinrich Christian Hülle i Altona. Efter dennes død udstedtes et nyt kgl. privilegium af 6. juli 1742 til brødrene Ludolph Heinrich og Christian Ludewig Burmester, ligeledes i Altona. Da den sidste af brødrene døde i 1789, overgik privilegiet til udgiverne af »Altonaer Mercur«, der bevarede det til 1848.¹

Den dansksprogede statskalender blev på en måde skabt i opposition til den tyske. Engang i året 1800 kom spørgsmålet under overvejelse i danske kancelli. Som anledning tog man nogle fejl, der var konstateret i kalenderen fra Altona. I en skrivelse til tyske kancelli af 3. april gjorde kancelliet opmærksom på disse urigtigheder og udbad sig en erklæring om, hvorvidt privilegiet til at udsende den tysksprogede kalender kunne være til hinder for, at der gennem danske kancelli blev udstedt privilegium til udgivelse af en dansk statskalender i København.

Den 31. maj svarede tyske kancelli, at udstedelsen af endnu et statskalenderprivilegium ville gøre det vanskeligt for de Altona'ske privilegieindehavere at opfylde deres forpligtelser, der bl.a. bestod i en ydelse af 200 rdl. årlig til skolelærerseminariet i Kiel, og at »wenn est mit der von den Verlegern geschehenen Angabe des geringen Überschusses der gegenwärtigen alleinigen Ausgabe dieses Calen-

1. Altona-kalenderen aftrykker til og med 1806 det gældende privilegium.

ders seine Richtigkeit hätte, so dürfte aus dem Verlage eines zweiten, wohl noch weniger ein bedeutender Vortheil zu erwarten, vielmehr zu besorgen seyn, dass zwei Privilegiati keinesweges neben einander bestehen könnten.«

Da skrivelsen ikke svarede på det, danske kancelli havde spurgt om, spurgte man en gang til og føjede den betragning til, at hvis privilegiet var eksklusivt også over for statskalendere, der udkom på andre sprog end det tyske, så kunne det i hvert fald kun anses for eksklusivt, for så vidt angik hertugdømmerne. De omtalte byrder mente man ikke havde noget med privilegiet at gøre — de 200 rdl. til seminariet var led i en aftale, der havde medført, at en i Kiel udkommende kalender ophørte. I øvrigt troede man, at to statskalendere, en dansk og en tysk, godt kunne klare sig. Man udbad sig tyske kancellis udtalelse om, hvorvidt spørgsmålet om det meddelte privilegiums karakter af eneret burde indstilles til hans majestæts bedømmelse.

Herpå svarede tyske kancelli den 26. juli, at det Altona'ske privilegium »für kein exclusivum der Art zu achten sey, dass nicht auch die Ausgabe eines solchen Calenders für die Königreiche in dänischer Sprache sollte verstattet werden können . . .« Dog fandt man det uden for tvivl, at den Altona'ske kalender fremdeles måtte kunne indføres og afsættes frit i kongeriget lige som den danske i hertugdømmerne.

Danske kancelli havde en mand parat, der kunne påtage sig jobbet, nemlig registrator Hans Heinrich Frost, der i sin ansøgning af 26. august nævner, at kancellipræsident Moltke har »havt den Naade, ved mundtlig Samtale, at smigre mit Haab om det ansøgtes Opfyldelse«. I en forestilling til kongen af 17. oktober 1800 fremhæver kancelliet, at det unægtelig ville være »til megen Nytte for det almindelige, om den aarlige Fortegnelse over Deres Maiestæts Embedsmænd og andre Betiente herefter kunne blive affattet med meere Paa-lidelighed og Nøiagtighed end hidindtil i den altonaiske Staats Kalender er skeed; og det kan neppe sættes i Tvivl at en saadan Fortegnelse, udgiven i Hovedstaden, efter de Oplysninger som fra samtlige Deres Maiestæts Collegier der umiddelbart kunne ventes, maatte i begge foranførte Henseender kunne vinde betydelig Fortrin for enhver anden; ligesom og denne, skreven i det Danske Sprog, upaatvivleligen vilde blive meere brugbar for Danske og Norske Embedsmænd end den forrige«.

Forestillingens koncipist havde alene lagt vægt på det sproglige mo-

ment ved at påpege, at mange såvel embedsmænd som andre ikke forstår det tyske sprog, og at det som i den danske stat udgives om samme, bør være skrevet på dansk. Rettelsen, hvorved hovedvægten lægges på oplysningernes større pålidelighed, synes foretaget med kancellipræsident Moltkes hånd.²

Privilegiet til Frost udstedtes 17. oktober 1800. Da han døde i 1826, var der otte, der søgte om at blive hans efterfølger. Det var blevet et eftertragtet ben. Kancelliet søgte at bevæge kongen til at tage en ansøger, der var kancellist i kancellikollegiet, men Frederik 6. valgte en hofffunktionær, kammerfurer Frederik Julius Ibsen, der den 17. maj 1826 fik bevilling på i 10 år at udgive en statskalender på dansk, dog med forpligtelse til at foretage de forandringer, som kancelliet fandt hensigtsmæssige, og i øvrigt være dettes kendelse underkastet med hensyn til fortolkning af privilegiets ord og mening.³

Ibsen døde allerede i 1834. En kancellist i generalstabens bureau og ordenskapitelkontoret, krigsråd Anton Ferdinand Smidt, sendte kongen en ansøgning, som han åbenhjertigt indledte med følgende betragtning: »Som Forsørger for en Familie, der allerede (!) bestaaer af Kone, 3 Børn og 1 Søster, bliver det mig saare vanskeligt, ja næsten umuligt, med mine nuværende Indkomster, selv med den strængeste Oeconomie, at kunne leve uden at gjøre Gjeld; jeg maa derfor være betænkt paa ved enhver givende Leilighed at søge mine Kaar forbedrede«.

Kårene blev forbedret, thi Frederik 6. meddelte danske kancelli i et reskript af 4. oktober 1834, at Smidt skulle have privilegiet.⁴ Men heller ikke han kom til at nyde det tiden ud. Da han døde i 1841, meldte der sig 5 ansøgere. Blandt disse var den islandsk fødte Wigfus Erichsen, der i 27 år havde bistået de skiftende privilegieindehavere i det redaktionelle arbejde. Han blev støttet af kronprinsen, den senere Frederik 7., der i en påtegning på ansøgningen bemærkede, at en høj grad af billighed syntes at tale for supplikan-ten, hvorfor han på det indstændigste anbefalede ham til kongens nåde.

Kancelliet var derimod betænkelig ved Erichsens kandidatur på grund af hans ringe økonomiske forfatning og svagelige helbred — begge dele kunne medføre forstyrrelse i kalenderens regelmæssige

2. DK 2. dpt. 1800 reg. nr. 1641, brevn. 544 og 1240, forest. p. 1361 ff.

3. DK 2. dpt. 1826 reg. nr. 470 b.

4. DK 2. dpt. 1834 reg. nr. 651.

udgivelse. I stedet anbefalede man kancellist i kabinetssekretariatet, Jens Peter Trap, nu mest kendt som oprindelig udgiver af Traps Danmark. Han havde gjort sig bemærket ved at ledsage sin ansøgning med et udkast til forbedring af statskalenderen. Trap fik privilegiet, der lige som de to foregående lød på 10 år.⁵

I 1847 ansøgte Trap om, at privilegiet måtte udvides til at gælde for hans livstid på betingelse af, at han vedblivende havde bopæl i København. Som begrundelse anførte han bl.a., at han agtede at anskaffe de fornødne typer og skrifttegn, så satsen kunne blive stående fra år til år, hvorved der kunne skabes større sikkerhed mod trykfejl. Det krævede en investering af 3000 rbd., der måtte afskrives over en længere årrække.

Kancelliet anbefalede med visse forbehold Traps ansøgning. Man ønskede indsat i privilegiet, at kalenderens pris ikke måtte forhøjes uden kancelliets samtykke. I stedet for et livsvarigt privilegium foresloges en forlængelse af den i 1841 tilståede 10-årsperiode med yderligere 10 år »til Forebyggelse af Forsømmelighed ved Udgivelsen, hvorimod ellers ingen virksom Garanti haves«. Kancelliets indstilling sanktioneredes af kongen. Privilegiet udstedtes den 24. marts 1847.⁶

Omvæltningen i 1848 og årene derefter kom også til at påvirke statskalenderen. Den Altona'ske kalender ophørte. Dog udkom i 1849 på Altonaer Mercur's forlag en officiel Staatshandbuch für die Herzogthümer Schleswig-Holstein. Den danske kalender fortsatte til og med 1852 på sædvanlig måde, men for årene 1849–51 mangler oplysninger om hertugdømmernes forvaltning, om Holstens tilige for 1852.

Fra 1853 gør helstatspolitikken sig gældende. Ved en gennem indenrigsministeriet udstedt bevilling tillades det Trap i 15 år fra 1. januar 1853 under navn af »Kongelig dansk Hof- og Statskalender« at udgive en statshåndbog for det hele monarki på vilkår 1) at værket gives samme omfang og indretning for hertugdømmerne som for kongeriget, 2) at den udsendes på dansk og tysk med ganske samme indhold, 3) at manuskriptet første gang, inden det befordres til trykken, tilstilles premierministeren for kongeriget og ministrene for hertugdømmerne til gennemsyn og rettelse og 4) at der forbeholdes disse ministre ret til også fremtidig at foranledige de forandringer,

5. DK 2. dpt. 1841 reg. nr. 120 a.

6. DK 2. dpt. 1847 reg. nr. 161 a.

de måtte finde hensigtsmæssige. — Tilsvarende bevillinger udfærdigedes gennem de to hertugdømmeministerier.⁷

Fra 1853—63 udkom herefter statskalenderen i to ligelydende henholdsvis dansk- og tysksprogede udgaver. I 1864 udkom kun en dansksproget, dog stadig medtagende oplysninger om alle hertugdømmer.

Traps bevilling blev i 1867 forlænget med 15 år og ved denne periodes udløb med 10 år. Efter sin udnævnelse til kabinetssekretær i 1857 engagerede han en redaktør til at besørge udgivelsen under hans tilsyn og ansvar. Til og med 1876 varetoges redaktionen af bogholder i finansministeriet H. E. Erichsen, fra 1878 af assistent i indenrigsministeriet cand. jur. C. V. J. Dreyer.

Da Trap døde i 1885, overgik bevillingen til dronningens kabinetssekretær S. Hennings. Til de sædvanlige vilkår føjedes denne gang en forpligtelse til årlig at udrede 1000 kr. til Traps enke indtil 1. januar 1893, på hvilket tidspunkt Traps privilegium ville være udløbet, hvis han havde levet. Heraf tør man slutte, at kalenderens udgivelse ikke var nogen helt ringe forretning.⁸

Ved redaktionen assisteredes Hennings først af cand. jur. G. L. Wad, indtil denne blev provinsarkivar i Odense. Fra 1899 optræder udgiveren ikke længere som redaktør. Hvervet overdrages to jurister. I en årrække var den ene af dem Hennings søn, overretssagfører Paul Hennings. Kalenderens udgivelse var stadig en privat forretning for privilegieindehaveren, omend underkastet indenrigsministeriets tilsyn. Overskuddet tilfaldt ubeskåret udgiveren, som af salgsindtægterne måtte afholde alle udgifter, herunder også honorar til redaktørerne.

En vis ændring indtrådte efter S. Hennings død i 1916. I indenrigsministeriet besluttedes det, at staten nu burde have mere hånd i hanke med udgivelsen. Efter forhandlinger mellem ministeren og kongen blev det ved kgl. resolution af 18. jan. 1917 bestemt, at statskalenderen fremtidig skulle udgives ved foranstaltning af kabinetssekretariatet og indenrigsministeriets 1. departement i forening. Foranstaltningen bestod i, at kabinetssekretæren skulle udgive den sammen med en af indenrigsministeriet udpeget medudgiver. De to udgivere skulle dele overskuddet ligeligt. Udgifterne skulle fremdeles være statskassen uvedkommende.⁹

7. Privilegierne er aftrykt forrest i statskalenderen for 1853.

8. Indenrigsmin. KK j. 1885 nr. 67.

9. Indenrigsmin. KK j. 1917 nr. 83.

Nogen større forandring bevirkede denne ordning ikke umiddelbart, idet indenrigsministeren beskikkede kabinetssekretær Krieger, der tidligere havde været departementschef i ministeriet, til også at være udgiver på ministeriets vegne. Der blev altså lige som før kun én udgiver, og der skete ingen udskiftning af redaktørerne. Men ministeriet havde skaffet sig mulighed for i påkommende tilfælde at udøve en med hoffet ligestillet indflydelse på værkets redaktion.

Siden da er der ikke sket nogen ændring i det formelle grundlag for statskalenderens udgivelse, bortset fra at den ministerielle myndighed ved kgl. resol. af 16. september 1925 gik over til statsministeriet.

Derimod har de ydre betingelser ændret sig ret væsentligt. I begyndelsen af 1930'erne begyndte statshåndbogen at give underskud. Salget var dalende, idet købere faldt fra af sparehensyn og som følge af konkurrence fra andre håndbøger. Da der herved opstod spørgsmål om statens indgriben for at stabilisere økonomien, indtrådte fra 1933 statsministeriets departementschef som medudgiver ved siden af kabinetssekretæren. Statstilskud blev der dog ikke tale om. Det lykkedes at rette økonomien op gennem bidrag fra private virksomheder, hvis data var optaget i statskalenderen under særlige kapitler.

I 1947—48 fremkom imidlertid påny et underskud, dels på grund af de stigende priser, dels på grund af den forstyrrelse, det forårsagede, at der for 1948—49 kun udkom ét bind. Dette underskud blev bragt ud af verden ved et statstilskud, der optoges på tillægsbevillingsloven for 1949/50, dog således at udgiverne intet udbytte fik.

I 1951 var der igen et underskud, som måtte dækkes af staten. Dette gav anledning til en permanent ordning af statsstøtten, idet der på tillægsbevillingsloven for 1954/55 og derefter på de årlige finanslove over statsministeriets honorarkonto bevilgedes faste honorarer til udgivere, redaktører og medhjælp. Salgsindtægterne og bidrag fra private skulle dække fremstillingsomkostninger og administration og et eventuelt overskud tilfalde statskassen.

Nuværende udgivere er kabinetssekretær M. O. Olufsen og amtmand V. Elkjær Larsen. Redaktionen varetages af dr. Albert Fabricius.

Statskalenderen må nærmest betragtes som et koncessioneret foretagende, støttet af staten og underkastet dens tilsyn. I og for sig var det vel ikke urimeligt, om den blev gjort til en ren statspublikation lige som Lovtidende og Ministerialtidende, men der er formentlig

visse fordele ved den bestående ordning, f.eks. den at man næsten helt kan undgå at uddele frieksemplarer af dette efterhånden temmelig dyre værk.¹⁰ Måske passer ordningen også godt til statshåndbogens dobbelte egenskab af hof- og statskalender.

Sålænge statskalenderen beholder sin nuværende form, behøver spørgsmålet ikke at blive aktuelt. Men det er ikke sikkert, den kan blive ved med det, af den enkle grund at den har vokset sig så stor, at den snart ikke længere kan rummes i ét bind. Den kan naturligvis følge eksemplet fra Kraks vejviser og dele sig i to og tre bind. Men skal det undgås — og det skulle det helst — bliver en ombygning af værkets hele struktur aktuel, og det kunne give anledning til, at man tog spørgsmålet om statskalenderens formål og sammensætning op til revision. Men inden man gør sig tanker i den retning, kan det være nyttigt at se, hvordan statskalenderen gennem mere end 200 år har udviklet sig til det, den nu er.

II

Statskalenderen for 1967 har 1334 sider, den første Altona-kalender fra 1734 kun 88. Men allerede året efter var man avanceret til 96. Titelbladet var efter tidens skik meget vidtløftigt, næsten en indholdsfortegnelse. I 1735 så det således ud:

»Königlicher Dänischer Hof- und Staats-Calender, Auf das 1735. Jahr Christi. Darinn Nebst dem Verbesserten, auch der Neue Gregorianische, Alte Julianische/ Jüdische und Romanische Calender/ völlig enthalten/ und der gewöhnlichen Calender-Arbeit der Planeten-Stand im Zodiaco, imgleichen eine Uhren-Tabell/ wornach die Uhren zu corrigiren/ und unter jedem Monath ein Staats-Prognosticon beygefüget; Insonderheit aber Der gantze Königliche Hof-Etaat, die Chefs der Regimenten/ und alle in den Königlich-Dänischen Hertzogthümern/ Graffschaften und Landen/ befindliche Hohe Civil- und Krieges-Bediente/ nebst der neuen Rang-Ordnung/ beschrieben. Es ist auch allen Staats-Liebhabern zu Dienste, Das Genealogische Register aller jetzt-lebende Durchläuchtigsten Höchst- und Hohen Häuser in Europa, mit beygefüget.«

I modsætning til nutidens statskalender var datidens virkelig en

10. Pris 1967: kr. 118,25, 1957: 48 kr., 1867: 2 rdl., 64 sk.

kalender med forskelligt almanakstof, f.ex. posttaxter og solformørkelser. Desuden så nyttige ting som forudsigelser om vejret og den politiske udvikling i det kommende år. Hof- og statsafdelingen bestod for størstedelen i en opremsning af personer inddelt efter institutioner, begyndende med Das hohe Geheime Etats-Conseil, ridderordenene, hofstaterne, højesteret samt hofretten og borgretten i København. Derefter følger de administrative institutioner. Først danske kancelli med generalprokurøren og generalfiskalen. Dernæst tyske kancelli for henholdsvis udenlandske og indenlandske anliggender med gehejmarkivet, hvortil slutter sig en fortegnelse over gesandterne i udlandet. Af de øvrige centrale organer er rentekammeret behandlet mest udførligt, idet hvert kontor er opført med chef og fuldmægtig. Ved enkelte af de centrale autoriteter (f.ex. generalpostdirektionen) er de lokale betjente opført umiddelbart efter. Der er ikke sondret mellem egentlige regeringsautoriteter (med direkte forestillingsret til kongen) og andre autoriteter og institutioner i hovedstaden, f.ex. universitetet, Københavns magistrat, handelskompagnierne, de kommitterede for konventet og silkehuset, direktøren for slavekassen m.fl.

Fortegnelsen over lokale embedsmænd er inddelt efter provinser i rækkefølgen: Danmark, Norge, hertugdømmerne, grevskaberne (Oldenburg og Delmenhorst), men den er udførligst for de tyske provinser. De centrale autoriteter får 14 sider, den danske lokaladministration 6, den norske 4, hertugdømmerne og grevskaberne 8. Den lokale gejstlighed er ikke medtaget. Der slutes med rangfølgen og en genealogisk oversigt over de europæiske fyrstehuse.

Går vi frem til år 1800, da man forbereder udgivelsen af en dansksproget statskalender, har Altona-kalenderen stort set det samme ansigt. Den er blevet noget større: 180 sider. Den indleder stadig med kalenderstof, men udviklingen har sat sig det spor, at man har givet afkald på politiske og meteorologiske forudsigelser. Man nøjes med de mere pålidelige oplysninger om, hvordan vejret artede sig det foregående år. Rækkefølgen af dekorerede, hofffunktionærer og embedsmænd er stort set den samme, men tallet er voxet stærkt. Fremmede landes gesandter og konsuler i Danmark, de adelige stiftelser samt kolonierne er kommet til. Kun undtagelsesvis gives en sparsom oplysning om institutionerne selv. Som regel får man kun institutionens navn og en liste over embedsmændene.

Med de tyske landsdele er sket den forandring, at de fjerne grevskaber Oldenburg og Delmenhorst efter mageskiftet i 1779 er om-

byttet med den gottorpske del af Holsten, hvorved bl.a. Kiel universitet er kommet med. Endvidere har man medtaget hertugdømmernes, men ikke kongerigernes gejstlighed. Af de 97 sider, der beskriver institutioner uden for hoffet, optages de 36 af lokale hertugdømmeautoriteter.

Altona-kalenderen var specielt beregnet for hertugdømmerne og monarkiets tysksprogede embedsmænd. Hvis der i kongerigernes administration var behov for en statskalender, var den næppe fyldestgørende, og det var sikkert heller ikke så acceptabelt, som det tidligere havde været, at den kun udkom på tysk. Derimod var de fejl, danske kancelli havde afsløret i Altona-kalenderen, ikke så gravevende, at det diskvalificerede den, og de kunne jo endelig rettes.

Den første danske statskalender fra 1801 var på 184 sider, omtrent som Altona-kalenderen, men her fik hertugdømmernes lokale myndigheder kun 22 sider. Også den indleder med en egentlig kalender, men mere sammentrængt, selv om den også medtager den daværende franske tidsregning.

Dispositionen er ikke meget forskellig fra Altona-kalenderen. Rækkefølgen er: ridderordenene, hofstaterne, gehejmestatsrådet, højesteret. Derefter følger departementet for de udenlandske sager, hvorunder er opført såvel danske gesandter i udlandet som fremmede gesandter og konsuler i Danmark. Danske konsuler i udlandet er anbragt under deres ressortautoritet: general-landøkonomi- og kommercekollegiet.

De øvrige autoriteter starter med kancellierne. Heller ikke her er foretaget nogen sondring mellem egentlige regeringsorganer og underordnede institutioner. Endog private institutioner, oprettet ved kgl. bevilling, er medtaget her. Lokaladministrationen er optaget i rækkefølgen: Danmark, Norge, Færøerne, Island, Grønlandske kyst, Dansk Vestindien, Guineakysten, etablissementerne i Ostindien og tilsidst hertugdømmerne. Gejstligheden er ikke medtaget. Den optages første gang i statskalenderen for 1818. Ligesom i Altona-kalenderen sluttes med rangforordning og genealogi.

Fremgangsmåden er også her opremsning af institutioner med tilhørende embedsmænd. For nogle af de større institutioner gives dog visse oplysninger om organisationen og om tidspunktet og hjemlen for deres oprettelse. Ved danske kancelli, der lige havde fået en ny organisation, findes antydninger om ressortfordelingen. Men derudover indeholdt den første danske statskalender ingen anden oplysning om administrationens organisation og sagfordeling, end man kan

udlede af institutionernes navne. Deres indbyrdes forhold får man intet at vide om.

40 år senere har statskalenderen ikke ændret sig afgørende, men opviser en ganske pæn væxt til 265 sider. Det rene kalenderstof er forsvundet, bortset fra nogle lommebogsoplysninger, f.ex. en oversigt over, hvordan man titulerer folk af rang. Det administrative stof er på forskellig måde øget. Dels er som nævnt gejstligheden kommet med, og som et helt nyt element optræder de rådgivende provinsialstænder. Ressortoplysninger m.v. er udvidet noget, men er stadig sparsomme. Ejendommelige er nogle vidtløftige beskrivelser af de uniformer, der er tillagt medlemmerne af de fornemste kollegier.

Med Traps overtagelse af udgivelsen i 1842 bliver statskalenderen helt omkalfatret. Dispositionen bliver klarere, og organisatoriske oplysninger får en langt mere fremtrædende plads.

Stoffet deles i 15 kapitler, der repræsenterer et forsøg på en systematisk opfattelse af datidens statsorganisation, bl.a. samles nu alle »immediate« autoriteter under betegnelsen *De almindelige overordnede statsforvaltningsautoriteter*. Der er et kapitel for *gejstlighed, undervisning, anstalter for kunst og videnskab, lærde selskaber*, et for *provinsielle og lokale autoriteter for justits- og politivæsen samt indre forvaltning* og et for *direkte og indirekte skatters oppebørsel, domæner, regaler, industrielle og merkantile foretagender for statens regning*. Hvert af disse kapitler omfatter både kongeriget og hertugdømmerne.

Endvidere bringes et »anhang« med fortegnelse over kongerigets private grevskaber, baronier, stamhuse, fideikommiser og sædegårde, oplysninger der havde fået speciel interesse som følge af stænderanordningens valgbestemmelser.

En anden vigtig nyhed er nogle udførlige indledninger til en del af administrationsgrenene indeholdende historiske og aktuelle oplysninger om den administrative organisation. Det er naturligvis en følge af, at statshåndbogen nu har fået en udgiver med dybere indsigt i administrative forhold, men afspejler vel i det hele tidens voxende interesse for disse spørgsmål.

Altona-kalenderen var gået i spidsen med disse reformer og har formentlig også denne gang været forbillede for den danske statskalender. Den havde fra 1835, efter forvaltningsreformen i hertugdømmerne, gennemført en systematisk opstilling af monarkiets forvaltning i 5 hovedkategorier: 1) Behörden, die unmittelbare Vor-

stellung an Se. Majestät haben, 2) Institute für den ganzen Staat, 3) kongeriget Danmark, 4) hertugdømmerne Slesvig og Holsten og 5) hertugdømmet Lauenburg. I forskellen mellem denne opstillingsmåde og den Trap anvender skimtes principielt afvigende opfattelser af det danske monarkis struktur.

Traps reform af den danske statskalender bragte kun sidetallet op på 280, idet man gik over til en mindre skrifttype. Fra 1846 indførtes et indledningskapitel kaldet *Momenter af den danske statistik*, der nærmest havde karakter af en geografisk oversigt. Årgangen for 1848 nåede 345 sider.

Fra 1849 præsenterer statskalenderen den nye ministerielle organisation. Samtidig indskrænkes det kommenterende stof. For de nye regeringsorganer gives kun oplysning om kontororganisation og ressortfordeling. I 1853, da hertugdømmerne påny er med i fuldt omfang, indledes afsnittet om ministerierne med et uddrag af kundgørelsen af 28. januar 1852 indeholdende bestemmelser om sagernes fordeling mellem ministerierne, men nogen almindelig fremstilling af den centrale forvaltnings organisation gives ikke. Derimod er afsnittene om kongerigets og de enkelte hertugdømmers lokale forvaltninger forsynet med udførlige indledninger. Det er værd at bemærke, at man her har en lettilgængelig oversigt over Lauenburgs forvaltning.

Disse fremstillinger af administrationsforholdene bortfaldt helt, da der i 1856 gennemføres en ny redaktionel omlægning i overensstemmelse med principperne i fællesforfatningen. Der blev nu 26 kapitler, hvoraf I–IV vedrører hoffet, V–IX monarkiet som helhed, X–XIII kongeriget Danmark, XIV–XVII Slesvig, XVIII–XXIV Holsten og Lauenborg, XXV Nationalbanken, XXVI pensionsanstalter m.v. Ministerierne er ikke samlet på ét sted, men fællesministerierne under monarkiet og de andre under de landsdele, hvortil deres virksomhed var begrænset. Det komplicerede system af forfatningslove og repræsentative forsamlinger fylder godt i stoffet. Statskalenderen når i disse år op på omkring 440 sider.

Fra 1855 bringes et almindeligt personregister. Tidligere har personregistre kun omfattet visse grupper (riddere o.l.). Realregister har den danske statskalender haft fra sin start.

Efter 1864 reduceres sidetallet til 370. Det er ikke blot hertugdømmerne, der forsvinder. Også momenterne af statistiken udgår. I stedet kommer et par mindre nyheder. Fra 1863 bringes en fortegnelse over de i det forløbne år afdøde embedsmænd og fra 1866

en »tidstavle«, indeholdende kronologisk ordnede notater om de i det forløbne år indtrufne vigtigere begivenheder af interesse for staten.

Endnu adskilte statskalenderen sig på et væsentligt punkt fra nutidens: der var ingen »privat sektor«. Nationalbanken, pensionsanstalter og lottoinstitutioner var med, men det kunne begrundes med deres offentligretlige stilling. Det samme kunne siges om fortegnelsen over større landejendomme. Fra 1868 indføres som noget nyt et kapitel kaldet *Institutioner, Foreninger, doterede Stiftelser m.Fl. til at understøtte og fremme det Almindeliges og Enkeltes Tarv og Nytte i forskellige Retninger*. Herunder opføres banker, kreditforeninger, sparekasser, forsikringsselskaber, klostre og legater. Desuden *Lærde og Oplysning fremmende Selskaber, samt Institutioner til Kunstens, Industriens, Agerbrugets, Vindskibelighedens og Arbeidsomhedens Fremme*, endvidere *Stiftelser og Selskaber i humane og veldædige Øiemed, Forsørgelsesanstalter, Enkekasser og Livrente-Societeter*. Disse private institutioner er gennemgående kommenteret med større omhu end flertallet af de offentlige institutioner. Denne nydannelse bringer igen statskalenderen til at voxe. I 1868 når den 420 sider.

I den følgende tid arbejder også andre private virksomheder sig ind, men penge- og forsikringsvirksomheder vedbliver at være stærkest repræsenteret. Kriteriet syntes at være, om der udførtes en efter tidens opfattelse almennyttig virksomhed. Fra 1870 kommer »Store Nordiske« med, fra 1880 DFDS, 1884 de københavnske sporvejs-selskaber, 1897 Kjøbenhavns Frihavns-Aktieselskab. Samme år får disse virksomheder en egen rubrik kaldet *Institutioner til Fremme af Handel og Samfærdsel*, der senere også optager ikke-erhvervsdrivende foretagender som »Dansk Eksportforening« og Foreningen »De danske Atlanterhavsøer«. I 1918 fik B. & W. som den første industrivirksomhed plads i denne fornemme kreds.

Udgiverskiftet i 1917 medførte visse redaktionelle ændringer. Grundloven, statsrådet, rigsdagen og højesteret, der siden Traps reformer var anbragt i forbindelse med de øvrige statsorganer, får nu plads mellem hofstaterne og ridderordenerne. I den private afdeling optages et kapitel, der kaldes *Erbørvsorganisationer m.v.* Det åbnede vej for efterhånden indflydelsesrige interesseorganisationer som De samvirkende fagforbund, Arbejdsgiverforeningen, Industrirådet og husmandsforeningerne. Fra 1923 kommer også statstjenestemændenes organisationer med. Men side om side med deciderede

interesseorganisationer finder man i dette kapitel helt andre fænomener som »Selskabet for Stuekultur« og »Arbejderforeningen af 1860« (formål: at udbrede oplysning og dannelse blandt den arbejdende klasse).

Bemærkes bør det også, at statskalenderen fra 1918 bringer et tillæg om *Overordentlige institutioner, oprettede under krigen i Europa*. Det drejer sig om de mange nævn og råd, der nedsattes for at regulere produktion og omsætning under og efter 1. verdenskrig. Dette helt nye træk i den offentlige administration udviklede sig særlig stærkt i 1917. De er ikke som andre offentlige institutioner anbragt under deres ressortministerier, men er opført samlet i alfabetisk orden. Dette tillæg bragtes til og med 1931.

Fra 1919 til 1940 findes bag i bogen en særlig islandsk statskalender med egen paginering og egne registre.

En teknisk ændring gennemføres i 1926. Stoffet opdeles i små afdelinger, gennemsnitlig ca. 3 pr. side, og således at samme stof hvert år får samme afdelingsnummer. Person- og realregister henviser herefter til afdeling og ikke som hidtil til spaltenummer. Der ved lettedes registrenes udarbejdelse, idet kun til- og afgang gjorde ændringer påkrævet. Det gav mulighed for at gøre personregisteret mere fuldstændigt.

Institutioner til Fremme af Handel og Samfærdsel skiftede 1934 navn til *Større Erhvervselskaber*, senere *Større erhvervsvirksomheder* og er med tiden voxset fra 2 til 10 sider. Penge- og forsikringsvirksomheder nyder fremdeles redaktionens særlige bevågenhed.

Fra 1956 går man over til den nu anvendte opdeling af private organisationer i 1) kommunale organisationer, 2) erhvervsorganisationer og andre sammenslutninger af faglig-økonomisk karakter, 3) sammenslutninger af faglig-ideel karakter samt 4) velgørende foreninger, stiftelser og legater.

Fra 1920 til 1945 voxede statskalenderens sidetal fra ca. 700 til ca. 850 (21 %). I de følgende 20 år voxede den yderligere 62 % i forhold til 1920. Registerne har erobret forholdsvis mest plads. I 1920 optog det afsnit, der fortrinsvis omhandler kongehus, hof, riddere m.v. 31 % af værket, i 1965 kun 21 %. For afsnittet om den offentlige administration var de tilsvarende tal 44 og 48 %, for den private sektor 14 og 13 %, medens registerstoffets andel steg fra 11 til 18 %.

I de seneste år har sidetallet vist en stagnation, der er opstået ved udeladelse af bl.a. fortegnelser over stadfæstede love og afdøde em-

bedsmænd. I 1963 sparede man ca. 60 sider ved at indskrænke listen over udenlandske bærere af danske ordener til dem, der siden sidste årgang har modtaget sådanne. Det er stof, der kan undværes, selv om fortegnelsen over afdøde embedsmænd vel har været til nogen nytte.

Nogen indgribende ændring i statskalenderens systematiske opbygning kan ikke siges at være sket i de sidste 100 år. Det er fortrinsvis i henseende til volumen, den har udviklet sig. Hvad stofvalget angår, repræsenterer den private afdeling en vigtig nydannelse.

III

Det kan næppe kaldes utidigt at opkaste det spørgsmål, om ikke de krav, der må stilles til en statshåndbog i 1960'erne, i mangt og meget må være andre end dem, der kunne tilfredsstillende i 1800-tallets midte. Der blev dengang gjort et efter tidens forhold ganske vellykket forsøg på at gøre værket til en vejviser i den offentlige administration. Det vejledende stof blev dog snart fortrængt eller reduceret, og statskalenderen stivnede i en form, der nok har kunnet følge statsorganisationens væxt, men ikke tilpasse sig dens mere differentierede struktur.

I sin nuværende skikkelse forudsætter statskalenderen, at man i forvejen kender en hel del til den offentlige administration for at kunne orientere sig i den. Dens disposition er ikke overskuelig. Realoplysningerne er ujævnt fordelt og lader ofte elementære spørgsmål ubesvarede. Og først og sidst indeholder den en mængde stof, hvis tilstedeværelse ikke er strengt nødvendig. Her tænkes først og fremmest på det meget omfattende navnestof.

Personnavne har altid været og er stadig et dominerende element i statskalenderens stof. Personregisteret indeholder nu ca. 60.000 navne, hvoraf mange forekommer mere end ét sted i bogen. Hver side må gennemsnitlig indeholde over 50 navne.

Det har altid været anset for en hovedopgave for statskalenderen at bringe fortegnelser over personer med tilknytning til hoffet og staten. Der er næppe tvivl om, at det af mange stadig opfattes som værkets hovedfunktion. Udviklingen har imidlertid medført, at navnestoffet ikke blot er voxet umådeligt, men også har fået en efter nutidens forhold ikke helt adækvat sammensætning

Det er kun et mindretal af statens faste personale, man finder i

---

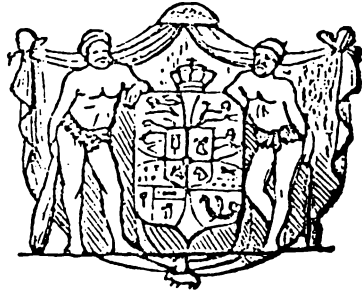
Det danske Vaaben.

1795

1814

1841

Danmark.

1795

1814.

1841.

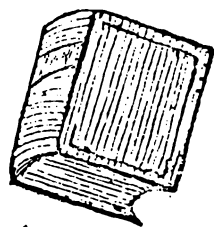
Den danske Hof- og Statskalender.

1795.

1814.

1841.

Corsaren 1841.

statskalenderen. Kriteriet for optagelse har vexlet noget. Siden lønningsloven af 1958 er tjenestemænd i 15. lønningsklasse og derover samt de stillingsmæssigt tilsvarende overenskomstansatte optaget. Derved udgik bl. a. assistentgruppen. En begrundelse for netop denne afgrænsning er ikke givet. Det synes nærliggende, når man dog ikke kan medtage alle statens fast ansatte, da at nøjes med endnu mindre og i stedet under hver institution oplyse antallet af ansatte inden for hver personalegruppe. Antallet af statsansatte er jo noget, som jævnlig er genstand for offentlighedens interesse.

Mere problematisk er de lange lister over personer, der har modtaget ordener og medaljer, eller udøver en virksomhed, der kræver statsautorisation, f.ex. advokater, læger, tandlæger, dyrlæger, apotekere, translatører m.v.

Uanset hvad man mener om ordensvæsnet, kan man ikke vente, at en statskalender, der tillige er en hofkalender, skal forbigå dette, men de små 200 sider, som optages af lister over dekorerede, kan ikke undgå at komme i søgelyset, hvis der skal udvises større økonomi med pladsen. For ikke længe siden sørgede mange kontorer omhyggeligt for ved adressering af breve at anføre modtagernes eventuelle ordener. Til dette formål var statskalenderen et oplagt hjælpemiddel. Om ikke andet har vel kontorarbejdets rationalisering efterhånden indskrænket adresseringen til det, postvæsenet har brug for. Det har været hævdet som et demokratisk synspunkt, at offentligheden bør gøres bekendt med, hvordan ordensuddelingen administreres. Det kunne imidlertid klares ved kun at optage det forløbne års dekorationer i statskalenderen, således som det allerede er tilfældet med udenlandske ordensmodtagere.

Tilsvarende synspunkter kan anvendes på listerne over autoriserede udøvere af »liberale erhverv«. For nogles vedkommende udgives i forvejen på privat initiativ sådanne fortegnelser. Dette stof kan ikke siges at høre til det strengt nødvendige i en statskalender, der er ved at sprænge rammerne. I hvert fald kunne man, hvor det er muligt, nøjes med en oplysning om, hvor man andetsteds finder disse navne.

En betydelig indskrænkning af navnelisterne vil forskyde tyngdepunktet i statskalenderens indhold, således at den i højere grad vil fremtræde som en institutionel vejviser for den offentlige administration. Men skal den virke effektivt i denne egenskab, må også dispositionen og stoffets behandling revideres. Et par bemærkninger om statskalenderen anno 1967 vil antyde nogle af de problemer, der melder sig.

Der kan i stoffets placering skimtes en hoveddisposition omfattende 3 afsnit: hoffet, staten og private institutioner. Inddelingen er dog ikke skarpt gennemført og fra redaktionens side heller ikke tilkendegivet i indholdsfortegnelse eller på anden måde.

Det første afsnit (til og med afd. 402) omfatter nemlig adskilligt andet end hoffet, men kvantitativt domineres det af ridderlisterne og giver i det hele indtryk af en lidt usystematisk blanding.

Der begyndes naturligvis med kongehuset. At fremmede ambassader og gesandtskaber følger umiddelbart efter, hænger vel sammen med, at de formelt betragtes som deres statsoverhoveders personlige udsendinge til det danske statsoverhoved. Dette gælder dog ikke konsulerne, der også er med her, men det er naturligvis praktisk at holde disse to grupper sammen.

Efter dette følger et kapitel om Danmarks deltagelse i det internationale samarbejde med ret fyldige noter om de enkelte organisationer fra FN og NATO til Det internationale havundersøgelseråd og Interpol. Oversigten er ikke fuldstændig, f.ex. finder man ikke her International Organization for Standardization (ISO), som er omtalt under Dansk Standardiseringsråd (afd. 1082). Fuldstændighed er måske ikke praktisk mulig, men nogle ord om kriteriet for afgrænsningen ville gøre nytte. Sagregistret har ikke helt krammet på disse internationale organer. »Det danske Codex Alimentarius-udvalg« er kun kommet med under stikordet »danske«. »Den mellemfolkelige kommission for fiskeriet i det nordvestlige Atlanterhav« har man helt opgivet at gøre noget ved.

Det virker noget tilfældigt, at man efter dette stof, via et lille statistisk mellemstykke (fladeindhold, indbyggertal, statsregnskab), kommer til hofstaterne, der for resten har udviklet sig aldeles i strid med Parkinsons lov og nu klarer sig med små 3 sider. Derpå følger grundloven (med tronfølgeloven), folketinget (med tilhørende institutioner), statsrådet og højesteret. Hensigten med dette er vel at give de øverste statsorganer en mere fremtrædende placering, men det er ikke nogen hensigtsmæssig disposition. 200 sider ordener og medaljer adskiller disse høje institutioner fra statens øvrige organer. Det kunne navnlig være praktisk at have statsrådet umiddelbart foran ministerierne og højesteret i forbindelse med de øvrige domstole.

De folketinget tilhørende institutioner er statsrevisionen, statsregnskabsrådet, rigsretten, folketingets ombudsmand og nordisk råd. Folketingets udenrigspolitiske nævn er derimod ikke fundet værdig til

optagelse. Er det en lapsus eller findes der en særlig grund til, at dette grundlovhjemlede organ forbigås af statskalenderen? Hvad grunden end måtte være, vil det bestemt blive redaktionen tilgivet, hvis den sætter sig ud over den. Det udenrigspolitiske nævn kan ikke sidestilles med quasipermanente udvalg som finansudvalget, men skulle man endog driste sig til at medtage sådanne, vil redaktionen næppe høre bebrejdelser.

Har man bladet sig gennem ridderlisterne og rangklasserne, støder man på to fortegnelser, en over »kongelige hofleverandører« og en over »leverandører til det kongelige danske hof«. Der må åbenbart være en forskel, men hvori den består, røbes ikke. Det er en uvidenhed, de fleste af os kan bære, men man undres over statskalenderens evne til at lade simple spørgsmål ubesvarede.

Siden 1930 har et rødt kartonblad markeret overgangen til, hvad man kunne kalde statshåndbogen i snævrere forstand. Det røde blad bruges dels til en lønningstavle for tjenestemænd, dels til en oversigt over de ministerier, der har eksisteret siden 1848, med summariske oplysninger om ressortændringer.

Lønningstavlen er af den slags, der ikke viser, hvad tjenestemænd faktisk får i løn. Da det er meget få beskåret at forstå, hvordan man fra lønningslovens grundsætser når frem til den virkelige løn, ville det være en god idé i lønningstavlen at anføre de nettolønninger, der var gældende ved redaktionens slutning.

Fortegnelsen over ressortfordelingen medtager kun de vigtigste saggrupper og begynder med 1936, da rigsarkivets embedsetater slipper op. Ethvert forslag om udvidelse vil sprænge det røde blads kapacitet, men hvis dette ikke er en afgørende hindring, kunne man her aftrykke de i det forløbne år udstedte bekendtgørelser om ændringer i ministeriernes forretningsområde. De publiceres ganske vist i Lovtidende, men statskalenderen er egentlig et passende sted at samle dette stof.

Texten efter det røde blad indleder med at demonstrere en uklarhed i dansk administrativ terminologi. Under kapiteloverskriften »Centraladministrationen« anføres som undertitel »Ministerierne«. Det antyder, at der er andet end ministerierne, der skal medtages under begrebet »centraladministration«, og faktisk ser man ikke sjældent de centrale styrelser uden for ministerierne medregnet under det. Men det er ikke tilfældet i statskalenderen. Her regnes kun ministerierne for hørende til centraladministrationen. Overskriften bliver på den måde en smule vildledende.

Ministeriernes rækkefølge er i og for sig ligegyldig, bortset fra at det vel føles naturligt at sætte statsministeriet og udenrigsministeriet forrest. Statskalenderen følger princippet fra 1850ernes helstat, og det fungerer stadig udmærket. Først kommer de daværende fællesministerier, så kongerigets særlige ministerier og tilsidst ministerier for andre landsdele. Et nyt ministerium får plads umiddelbart efter det ministerium, hvorfra det er udskilt. Det medfører ganske vist, at økonomiministeriet, hvis ressort oprindeligt tilhørte finansministeriet, har fået plads efter arbejdsministeriet. Der oprettedes nemlig i 1953 et økonomi- og arbejdsministerium, hvorfra økonomiministeriet udskiltes i 1957.

Man har helt undladt at give generelle oplysninger om ministeriernes opbygning. Realoplysningerne består fortrinsvis i angivelse af de sagområder, der henhører under de enkelte kontorer. De er til gengæld ret udførlige, selv om der punktvis er påfaldende mangler. F.ex. oplyser vejdirektoratet intet om sin organisatoriske opbygning. Nogle af personalet anføres som tjenstgørende i lyssignalfdelingen. Hvor kommer den ind i billedet? Når boligministeriets 2. kontor beskæftiger sig med byplanvæsen, og ministeriet tillige har en kommitteret i byplansager med eget kontor, ville det være rart at få oplyst lidt om forholdet mellem de to funktioner. Uden synderlig vidtløftighed kunne der gives en del oplysninger, der fik ministeriernes organisation til at træde klarere frem.

I afsnittet om ministerierne er der kommet nogle institutioner med, som vitterligt ikke er ministerielle, nemlig sundhedsstyrelsen, civilforsvarsstyrelsen og tolddirektoratet. Politiet har også været der en overgang, men er blevet sat på plads. Hvis det er rigtigt, at prestige-hensyn gør sig gældende, må man ønske, at redaktionen udrustes med myndighed til at se bort fra dem.

Et problem for sig udgør generaldirektoraterne. Da de er ministeriummellembare, har de forsåvidt deres plads i det ministerielle afsnit, men de er tillige og fortrinsvis direktorater, hvilket medfører, at alle centrale faglige funktioner inden for statsbanerne og postvæsenet er taget med her. Der må imidlertid mellem de to etater være afvigende opfattelser af, hvad man forstår ved centraladministrationen. Det er f.ex. interessant, at DSBs kino er en central institution, medens postgirokontoret ikke er det.

Værkets længste og vanskeligst tilgængelige kapitel hedder »*Stats- og kommunale institutioner, tjenestemænd m.m. ordnede efter de ministerier, under hvilke de henhører*«. Forkortelsen »m.m.« skal ta-

ges meget bogstaveligt. Det er ikke få sider, der optages af noget, der hverken er stat, kommune, institutioner eller tjenestemænd. De lange fortegnelser over udøvere af »liberale« erhverv er allerede nævnt. Men der er også andet, f.ex. privatbanerne (hvis underskud kan aflæses i rubrikken »driftsoverskud«).

Der er endnu et ord i overskriften, der fortjener opmærksomhed, nemlig »enhører«. Det skal forstås med mange nuancer. Der er jo nogen forskel på, hvordan staden København, et statsfængsel og en tandlæge enhører under et ministerium. Kommunalvæsenet kunne vel fortjene et kapitel for sig. Der er i øvrigt megen uensartethed i den måde, hvorpå institutionernes organisatoriske opbygning præsenteres. Med hensyn til det indbyrdes forhold mellem statens talrige mellem- og underautoriteter lades man fuldstændig i stikken, bortset fra hvor institutionernes navne og rækkefølge giver et fingerpeg. De instruktive noter om den lokale administration, som Trap i sin tid indførte i statskalenderen, er så godt som forsvundet.

Som eksempler kan nævnes, at man intet får at vide om anklagemyndighedens og politiets organisation udover det nøgne institutionelle skelet. Ved overnotaren i København oplyses ikke, at der her føres et centralregister for testamenter omfattende samtlige landets jurisdiktioner. Under vandbygningsvæsenet gives der oplysning om dets opgaver, men ikke om dets organisation. Man kan af personalelisten slutte, at det både må have kontorer i provinsen og skibe i søen. Under henholdsvis landsnævnet og direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen findes henvisninger til lovgivningen, men nogle få linjer om deres funktioner (som f.ex. under åndssvageforsorgen) havde været nyttige.

Helt urimelig er den fremstilling, der gives af forsvaret. Der bringes i hovedsagen kun en navneliste over det overordnede militære personel, ordnet efter forsvarsgrene og charge. Om forsvarets rammer får man næsten intet at vide. Kun visse specialorganer er særskilt opført. De savnede oplysninger kan vist ikke være militære hemmeligheder. En del af dem kan man finde i telefonbogen. De lange navnelister er så meget mere overflødige, som forsvarsministeriet hvert år udsender en håndbog for hver af forsvarsgrenene med udførlige personalefortegnelser.

Disse bemærkninger skal dog ingenlunde dølge, at dette kapitel i mangfoldige henseender yder god nytte. Værdifuldt er det, at man efterhånden har fået optaget en mængde permanente udvalg og nævn, hvis existens ellers på det nærmeste ville være skjult for offentlig-

heden, og der er gjort meget ud af at anføre den hjemmel, i henhold til hvilken institutionerne er oprettet eller fungerer.

Manglen på homogen stofbehandling hænger måske sammen med, at redaktionen i det væsentlige må henholde sig til den form, i hvilken den modtager oplysningerne fra institutionerne. Der er vist ingen bestemmelse, der forpligter en statsinstitution til at meddele statskalenderens redaktion oplysninger om sine organisatoriske forhold i en bestemt form.

Statskalenderens tredje hovedafsnit omhandler fortrinsvis, hvad man kalder den private sektor, omend en del offentlige institutioner (herunder selvejende offentlige institutioner) er kommet med her. Statens museer er således opført sammen med privatmuseerne og kun repræsenteret med en henvisning på det sted, hvor de ressortmæssigt hører hjemme.

Fortegnelsen over større erhvervsvirksomheder virker noget tilfældig, hvilket måske skyldes, at den i virkeligheden er en fortegnelse over bidragydere. Mere hold er der i fortegnelsen over »sædegårde og andre større land- og skovbrugsejendomme«, for så vidt som det klart er defineret, hvad der er medtaget. Men i grunden er den vel et relikv fra før lensafløsningen.

Vigtigere er det i hvert fald, at de private organisationer, i betragtning af den stilling de indtager i nutidens offentlige liv, er blevet inddraget under statshåndbogens stofområde. Som påvist i det foregående er det dog ikke fortrinsvis dette hensyn, der har været bestemmende. Forestillingen om det »almennyttige« vejer stadig til i forhold til det samfundsmæssigt betydningsfulde. En del stof er blevet hængende her, som i kraft af udviklingen kunne placeres andetsteds, f.ex. kunne sygekasser og invalideforsikring (afd. 1606) og Arbejdsmarkedets tillægspension (afd. 1604) med større ret end tandlægerne placeres i den offentlige sektor.

Det er ikke let at lave en systematisk opdeling af private organisationer. Den sondring mellem »faglig-økonomiske« og »faglig-ideelle« organisationer, man foreløbig er nået til, er ikke helt adækvat. Indflydelsesrige organisationer som Dansk Kvindesamfund og Forenede danske motorejere opererer på begge felter. Spørgsmålet er, om man ikke i en statshåndbog skulle lægge hovedvægten på den interesse-repræsenterende funktion og herunder samle de organisationer, der optræder som pressionsgrupper og bl.a. gør sig gældende ved at have medlemmer i offentlige kommissioner og udvalg.

Fortegnelsen over private organisationer har indtil nu udviklet sig

til en ujævn blanding af stort og småt. Brancheforeninger, foreninger for liberale erhverv og for statstjenestemænd er meget udførligt registreret, medens »arbejdsmarkedet« kun er repræsenteret ved hovedorganisationerne, der beslægtet minder end én side. Derimod er der 23 sider med velgørende selskaber spændende fra Dansk Røde Kors til Hestens og Kattens Værn. Uanset håndbogens traditionelle interesse for det almennyttige finder man intet om de store sociale boligselskaber, men derimod om nogle mindre kendte filantropiske foretagender. Man kan i det hele ikke sige, at statskalenderen lader sig besnære af organisationers magtstilling. Forgæves leder man efter oplysninger om de i folketinget repræsenterede politiske partier, hvis betydning for staten man uden at fortrædige nogen må kunne vurdere højere end f.ex. »Belønnings- og spareforeningen for faste husmedhjælpere i København og omegn«.

Statskalenderen er en uhyre traditionsbunden publikation. Det er for så vidt en fordel, som det letter brugen, at den ikke alt for ofte skifter ansigt. Men den bør dog på den anden side give en relevant afspejling af statens aktuelle organisation. For 100 år siden var den mere i overensstemmelse med sin samtid end den er nu.

Det kunne lønne sig at studere de ændringer, Trap indførte i 1840'erne, hvis baggrund som nævnt må søges i datidens interesse for den offentlige administrations indretning. En sådan interesse er også til stede nu, og ydermere er den offentlige administration i vore dage så omfattende og kompliceret og idelig underkastet forandringer, at der i høj grad er behov for en årbog, der giver en systematisk og ajourført vejledning i dens organer og deres funktioner.

Ingen håndbog kan besvare alle spørgsmål, der rettes til den, men statshåndbogen kunne blive det sted, man først søger til, når man ønsker oplysning om den offentlige administration. Oplysninger om administrativ inddeling, om myndigheders indbyrdes kompetence, om rekursregler er f.ex. noget, der med rimelighed kunne finde plads i en statshåndbog. Det ville også være nyttigt at bringe en fortegnelse over statens løbende publikationer, fra Lovtidende, Ministerialtidende og Statstidende til specialpublikationer som »Afgørelser om den almindelige omsætningsafgift«. Hvis man til fordel for den slags stof berøvede statskalenderen nogle medaljer, tandlæger, velgørende stiftelser og konventualinder, ville mange flere få brug for at slå op i den. Det kunne ligefrem blive nødvendigt for skolerne at undervise i brugen af den.

Det er ikke sikkert, at dette vil bringe statskalenderens oplag væ-

sentlig i vejret. Det er i forvejen en dyr bog, og den vil bestemt ikke blive billigere at fremstille, hvis den omlægges i den oven antydede retning. Redaktionsarbejdet ville blive langt mere omfattende, da det vil kræve en mere indgående bearbejdelse af de oplysninger, der indkommer fra institutionerne.

Der er meget at kritisere ved vor gamle statskalender, men selv om den ikke skulle forandre sig, kan vi ikke undvære den. Det bør på dette sted siges, at den inden for arkivvæsenet er et af de flittigst benyttede opslagsværker — hvilket også forklarer interessen for dens svage sider.

Inden længe vil statskalenderen blive tvunget til et valg: dobbeltbind eller omlægning af stoffet. Vælger man det sidste, melder sig et nyt valg. Man vil måske kunne holde den gående en tid uden indgribende ændringer ved moderate beskæringer af personlister og mindre centralt stof. Men man kunne også gå mere radikalt til værks og gøre den til en virkelig håndbog i den offentlige administration i Danmark. Det vil ikke krænke traditionen at bringe den 234-årige ajour med det samfund, den skal leve i.

Inden ovenstående blev trykt, udkom Statskalenderen for 1968. Den har 1350 sider og koster kr. 138,10. Den har fået to røde blade efter afdeling 402. Det udenrigspolitiske nævn er fremdeles uomtalt.

Orientering

Et regeringsskifte i Danmark medfører næsten altid omlægning af forretninger ministerierne imellem, ofte tillige oprettelse eller nedlæggelse af ministerier. Det skete også denne gang. Før folketingsvalget blev der talt om at indskrænke antallet af ministerier. Det blev dog ikke til noget. Der er stadig 19 ministerier. Derimod er der kun 17 ministre, idet to af ministrene bestyrer hver to ministerier.

Ministeriet for familjens anliggender blev nedlagt. Dets sagområde blev fordelt på de ministerier, hvorfra det blev hentet i 1966, fortrinsvis socialministeriet, fra hvis organisation familjeministeriet i øvrigt ikke var fuldstændig udflettet. Ændringen skete ved bekendtgørelse af 6. februar 1968.

Ved kgl. resol. af 28. s.m. oprettedes et nyt *ministerium for statens lønnings- og pensionsvæsen* ved udskillelse fra økonomiministeriet af det tilsvarende departement. Samtidig overførtes ligeledes fra økonomiministeriet sager vedrørende Administrationsrådet m.m. til arbejdsministeriet og sager vedrørende nordiske anliggender til handelsministeriet, for de sidstnævnte sagers vedkommende dog således, at de forbliver under økonomiministerens ledelse og ansvar.

Oprettelsen af det nye ministerium, som altså blot består i udskillelse af et departement fra et bestående ministerium, er et godt eksempel på problematiken omkring ministeriers oprettelse og nedlæggelse. Man tør vel forudsætte, at overvejelserne også har omfattet den mulighed at henlægge lønnings- og pensionsdepartementet, der forvalter statens arbejdsgiverfunktioner, under arbejdsministeren, når det ikke kunne bevares under økonomiministeriet eller føres tilbage til finansministeriet, som det oprindelig stammer fra. I så fald kunne det simpelt hen være blevet arbejdsministeriets 2. departement.

Dets henlæggelse under boligministeren gjorde det derimod mere naturligt at »oprette« et særligt ministerium. Det ville begrebsmæssigt og sprogligt have været vanskeligt at lade de to vidt forskellige forvaltningsområder fremtræde som en enhed. Men i virkeligheden er der ingen synderlig forskel på, om en minister bestyrer et ministerium bestående af to departementer eller to ministerier med hver ét departement.

Disse bevægelser i den ministerielle organisation kan give anledning til at spørge, hvad et ministerium egentlig er. Grundloven bruger kun ordet »ministerium« i betydningen »regering«. I øvrigt

taler den kun om ministre og »forretninger«. Ifølge grundlovens § 14 bestemmer kongen *ministrenes* antal og forretningernes fordeling imellem dem. Organisationen af de forvaltningsinstitutioner, vi betegner som ministerier, har grundloven ikke forbeholdt kongen.

Den oprettelse og nedlæggelse af ministerier, der finder sted i medfør af § 14, angår ministerierne som politisk-administrative begreber. I denne forstand omfatter et ministerium summen af de forretninger, der er henlagt til et bestemt ministerembede. Under dette let foranderlige politisk-administrative mønster findes et mere bestandigt system af departementer (og generaldirektorater). Der vil være en tendens til at tilpasse de to systemer til hinanden, således at der til hvert ministerembede svarer en afgrænset forvaltningsenhed, der kan betegnes som et ministerium. Men muligheden for denne tilpasning varierer med den fasthed, hvormed det departementale system er organiseret inden for de sagområder, der berøres.

Visse dele af det departementale system viser betydelig resistens over for saggruppers flytning til andre departementer. Det danner ingen hindring for anvendelse af grundlovens § 14, men kan føre til, at et sagområde departementalt hører hjemme i ét ministerium, men ministerielt er underlagt en anden minister.

Dette er ikke noget nyt. Fra ministerialsystemets første tid kendes eksempler på, at en departementschef sorterer under mere end én minister. I den seneste tid har dette fænomen i særlig grad vist sig i et ministerium, der ellers har været så godt som uberørt af ressortomlægninger, nemlig *udenrigsministeriet*.

Dette ministerium indtager en særstilling. En lov om udenrigstjernen har fastlagt dets organisation, som har træk til fælles med generaldirektoraterne og i det hele afviger stærkt fra de øvrige civile ministerier. På det departementale plan fremtræder udenrigsministeriet som en fast organiseret helhed.

På det politiske plan har derimod udviklet sig en differentiering. Ved siden af de almindelige udenrigsanliggender opereres med markedsanliggender, u-landsanliggender, nedrustningsanliggender m.v., der kan undergives forskellige ministres ansvar. Fra en politisk synsvinkel opfattes forholdet til andre lande ikke længere som et ensartet og fast afgrænset kompleks af funktioner.

Denne spaltning af udenrigsministerfunktionen har imidlertid ikke berørt udenrigsministeriets departementale enhed. Det er ikke blevet delt og har ikke afgivet forretninger til andre departementer. I bekendtgørelserne om udnævnelse af ministre for særlige udenrigske

områder, senest ved udnævnelsen af den nuværende regering den 2. februar d.å. bestemmes det udtrykkeligt, at den departementale expedition af de pågældende sager fortsat sker i udenrigsministeriet, men under ledelse af den særlige minister og på hans ansvar. Heraf kan vel udledes, at den departementale expedition af disse sager *kan* overføres til et andet departement alene ved kgl. resolution. I et vist omfang kan det utvivlsomt lade sig gøre, men en egentlig deling af udenrigsministeriet som institution, f.ex. ved oprettelse af et ministerium for udenrigsøkonomi, kan næppe gennemføres uden lovændring.

Ifølge dagbladet Information (18. marts 1968) har udenrigsministeriets strukturudvalg afgivet en betænkning, der anbefaler en stramning af ministeriets enhed ved at indbygge en viceudenrigsminister i dets organisation i den hensigt at undgå en horisontal opdeling af ministerfunktionen. Det er tydeligt, at tilpasningen mellem det flexible politisk-administrative mønster på den ene side og departementsinstitutionen på den anden side her frembyder særlige problemer. Medens man andre steder i det departementale system forholdsvis smertefrit kan »oprette« og »nedlægge« ministerier, er der på det udenrigske område givet grundlovens § 14 et meget snævrere råderum. Det ovennævnte referat af strukturudvalgets betænkning antyder ligefrem en indskrænkning af den. En lov, der ligefrem bestemmer, at der skal være en udenrigsminister og en viceudenrigsminister, er dog næppe forenelig med grundloven.

Problemet rummer visse perspektiver. Indholdet af den nuværende grundlovs § 14 har været praktiseret siden 1848 og kom ind i forfatningen i 1855. Oprindelig tænkt som et kongeligt prerogativ har bestemmelsen udviklet sig til et vigtigt instrument ved selve regeringsarbejdets organisation. Den passer uden tvivl godt til et meget udpræget ministerstyre som det danske, hvor sammensætningen af en ministers forretningsområde har stor betydning og ofte anvendes til at markere en prioritering af politiske opgaver.

Hidtil har den dog fortrinsvis været anvendt inden for sagområder med en forholdsvis løs departemental organisation, hvis hjemmel alene findes i bevillinger og normering af stillinger. Exemplet med udenrigsministeriet viser, at lovgivningsmagten, forudsat at den ønsker det, kan støbe den departementale organisation i så faste rammer, at anvendelsen af § 14 hæmmes meget væsentligt.

Niels Petersen.